

Normkritik i kommunal planering

Om olika sätt att förstå och arbeta med normer

Examensarbete inom kandidatprogrammet för samhällsplanering
Karolina Hellqvist

VT 2016

Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi

Handledare: Eric Clark

SGEL36

LUNDS
UNIVERSITET

ABSTRACT

CITIES SHOULD BE OPEN AND INCLUSIVE, say municipality officials in Sweden. So why are they not? One answer is norms. Invisible norms are constantly present in our daily lives and affect us by limiting possibilities and narrowing our perspectives and views of each other in ways that can lead to exclusion and discrimination. The norm-critical approach has become a commonly used method to make norms visible and possible to work with. Piteå, Malmö and Gothenburg are examples of municipalities claiming to work norm-critically. Through semi-structured interviews with officials, the aim of this thesis is to explore the municipalities' attitudes towards norms, the norm-critical method, and how it is implemented in practice. The material is analyzed through a theoretical framework concerning otherness, categorization, social diversity and intersectionality - a perspective that is central in the theory, but has varying impact in the municipalities. The study also shows that the municipalities have different views on what norms are and how they operate, placing norms in relation to what is normal and neutral. They all say that norms simultaneously generates power for the privileged norm followers and exclusion for non-followers in the city. The study sheds light on habit and hierarchies as an essential part of norms and how norms operate: by forced inclusion or exclusion. All interviewed officials agree that the norm-critical approach is a method for change, and addresses a need for continuity in practice. Prioritization of questions are nonetheless a problematized affect that show that even the norm-critical approach is directed by norms. Although some argue that limitation and prioritization are crucial in order to keep the norm-critical method manageable. The municipalities emphasize the role of the citizens, and agree on a new approach towards diversity-thinking instead of norm based understanding.

Keywords: Norm-critical, norms, urban planning, citizens, municipalities, intersectionality, anti-discrimination.

Nyckelord: Normkritik, normer, samhällsplanering, medborgare, kommuner, intersektionalitet, antidiskriminering.

När vi ska visa en ny plan på ett nytt bostadsområde, då presenterar man det i en skiss med de här nya snygga bostäderna i det här området. Ut ur porten kommer den beige färgade blonda mamman och pappan med sina två glada barn som är på väg ut. Eller så har vi kostymklädda till synes cis- mannen gående med portfölj. Vi har lagt in det. Det är inte gayparet som kommer ut, eller det är inte en transperson i rullstol som vi har med där. Och det gör ju då att den planen riktar ju då sig till normföljare och normföljarna är många men det är inte alla.

Leveau, Kommunförbundet, Skåne, 2016

När staden ställer frågor till medborgarna, vilken medborgare tänker man på och hur får man tag på dem? För att de som kommer är nästan alltid i 50-års-åldern, vita, företrädesvis nästan alltid män, en och annan kvinna liksom så. Och då när man ser detta år efter år efter år så är det ju nånting som skaver. Varför är det inte fler som kommer? Och då får man ju titta över, hur har vi riktat det här? Vilka kanaler går informationen ut liksom?

Jansson, Göteborgs stad, 2016

Inte ett perspektiv i taget utan allihopa samtidigt. Det är jätteviktigt.

Leveau, Kommunförbundet Skåne, 2016

Det har varit ganska mycket jämställdhetsintegrering i Malmö stad. De flesta har prioriterat det för att där är det ganska lätt att göra det med jämställdhetsanalyser, könsuppdelningsstatistik. Det finns ett manus för hur man ska göra de sakerna.

Roodro, Malmö stad, 2016

Det handlar om makt. Vem är det som gynnas av att man inte ifrågasätter? Och vem är det som missgynnas? Det är lättare att prata om utanförskapet än att granska innanförskapet liksom. Och det är ju det normkritik handlar om – att granska innanförskapet.

Jansson, Göteborgs stad, 2016

...vi tänker normkritik utifrån att titta på normer och värderingar i en process, på våra arbetsplatser. Vi tänker oss att de normer och värderingar begränsar oss i vilka vi kan tänka oss jobba hos oss och vilka som kan tänka sig jobba hos oss.

Sturk, Piteå kommun, 2016

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	5
<i>Introduktion till problembild och normkritik</i>	5
<i>Syfte och frågeställningar</i>	6
<i>Ramverk och avgränsning</i>	7
2. Bakgrund	8
<i>Varför normkritik?</i>	8
<i>Normkritiskt arbete i studiens tre kommuner</i>	8
3. Teoretiska perspektiv på normer och normkritik	11
<i>Den andre</i>	11
<i>Intersektionalitet</i>	12
<i>Kategorisering och representation</i>	15
<i>Kategorier och kunskap</i>	15
<i>Välfärden, planeringen och medborgarna</i>	16
<i>Mångfald och representation</i>	17
<i>Individen och identitet</i>	18
<i>Ifrågasättande och ”det normala”</i>	18
<i>Att synliggöra normer, strukturer och individer</i>	19
<i>Kommunikation som synsätt och modell</i>	20
4. Metod – motivering och reflektion	22
<i>Semistrukturerad intervju</i>	22
<i>Urval</i>	22
<i>Genomförande av intervjuer och sammanställning av material</i>	23
<i>Litteratur och dokument</i>	24
5. Intervjuer om normkritik i kommunerna	25
<i>Informanterna</i>	25
<i>Långsiktighet och punktinsatser - brett och smalt</i>	25
<i>Att vända blicken inåt. Normkritisk riktning och förändringsarbete</i>	26
<i>Uppfattningar om normer</i>	28
<i>Makt, privilegier, hierarkier - innanförskap och utanförskap</i>	28
<i>Kunskap och kompetens om normer</i>	30
<i>Mångfald, olikheter och neutralitet kopplat till normer</i>	31
<i>Intersektionalitet och medvetenhet</i>	32
<i>Normkritik som begrepp och metod</i>	33
<i>Medborgares roll</i>	34
6. Analys	36
<i>Förändring genom normkritik</i>	36
<i>Exkludering och synliggörande av de privilegierade</i>	37
<i>Om medborgarinkludering och intersektionalitet</i>	38
<i>Möjlig eller omöjlig neutralitet?</i>	39
<i>Representation på ont och gott. Att förenkla en komplex värld och förvänta en allmänhet</i>	40

7. Slutsatser	43
<i>Hur förhåller sig Piteå kommun, Malmö stad och Göteborgs stad till normer om medborgare i planeringsarbetet?</i>	43
<i>Hur ser kommunerna på normkritik som metod? Vilka perspektiv, syften och problem läggs fram?</i>	44
<i>Att uppmärksamma normer i framtida studier</i>	45
8. Referenser	46
Bilaga: Intervjuguide	48

FÖRTECKNING ÖVER BILDER OCH FIGURER

Figur 3. Illustration av det intersektionella perspektivet. Utformad av: Rasmus Lundgård Christensen (2016).	13
Bild 5. Exempel på visionsbild, Göteborgs stad, 2015	29

1. INLEDNING

I denna inledande del av uppsatsen kommer normer och normkritik att presenteras, definieras och sättas i ett planeringsperspektiv utifrån uppsatsens problembild. Även en introduktion till studiens begränsningar, tillvägagångssätt, syften och fall kommer här att läggas fram.

Introduktion till problembild och normkritik

Den sociala dimensionen av planeringen har fått alltmer uppmärksamhet. Fler aktörer inom offentlig sektor satsar på social planering som motverkar diskriminering och exkludering av medborgare: ”Ett Piteå för alla”, ”Malmö stad ska vara en öppen och inkluderande stad där lika rättigheter och möjligheter för alla människor är den rådande normen”, ”Göteborg ska vara en öppen stad för alla”. Men är detta möjligt i ett samhälle fyllt av osynliga normer som styr uppfattningen om vilka medborgarna är och vilka behov och önskemål de bär? Normer finns överallt bland oss, och är till stor del grunden till hur vi uppfattar vår omgivning, men också vad vi inte ser. Exempel kan vara normen om att ha full funktionsförmåga, normen om att personer ska ha ett uttryck som överensstämmer med hur en person med ett visst kön bör vara, eller normen om att vara heterosexuell, vilja ha barn eller trivas i naturen. Beslutsfattare inom planering har ett flertal gånger fått kritik för att ha en alltför snäv målgrupp i åtanke och för att inte ta hänsyn till den diversitet som samhället rymmer. För att förhindra detta har allt fler planeringsaktörer valt att satsa på medborgardeltagande i planeringen, vilket i sin tur kan vara normmässigt problematiskt i fråga om urval och representation.

I den här uppsatsen kommer normkritik att diskuteras utifrån ett samhällsplaneringsperspektiv med bakgrund i vilken påverkan normer har vid utformandet av planering. Leveau (2016) arbetar med normkritik och värdegrunder på kommunförbundet Skåne och definierar normer som något neutralt och likställt med de förgivet taganden som omger oss: ”De här förgivet tagandena bildar sedan system. Systemen exkluderar och inkluderar, ger olika mycket makt i olika grupper, ger olika mycket privilegier /.../ ett annat sätt att beskriva vad en norm är, är det vanliga, eller det väntade”. I denna explorativa uppsats kommer normer och normkritik främst att begränsas till de sju lagstiftade diskrimineringsgrunderna: kön, ålder, funktionsnedsättning, sexuell läggning, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning och könsöverskridande identitet eller uttryck (Diskrimineringsombudsmannen, DO, 2015).

Ett sätt att uppmärksamma normer, dess strukturer och påverkan är genom normkritik:

...normkritik är ju då att förhålla sig kritiskt till de här systemen av förgivet taganden. Inte kritiskt på det sättet att man dissas alla normer eller att vi ska gå mot ett normupplöst samhälle /.../ Vi behöver vara medvetna om normer i vår planering, i våra interventioner, i våra sätt att ta fram blanketter. Det är normkritik!

Leveau, 2016

Under senare år har flera offentliga aktörer fått upp ögonen för normkritik som verktyg. En stor del av det normkritiska arbetet finns inom pedagogiken, vilket speglar den litteratur som finns inom ämnet, stort fokus ligger även på intern utveckling av organisationer i normkritiskt syfte. Övergripande tycks jämställdhet och etnicitet kopplat till begreppet mångfald vara de mest uppmärksammade diskrimineringsgrunderna inom normkritiska arbeten. De statliga myndigheterna fick till exempel 2014 i uppdrag från regeringen att genom sin verksamhet bidra till de jämställdhetspolitiska målen.

Vinnova (2016), en innovationsmyndighet under näringsdepartementet, utlyste 2015 projekt för normkritisk innovation där bland annat Piteå kommun fått stöd för sitt normkritiska arbete. Malmö stad (2014) har genom ett politiskt initiativ startat upp ett anti-diskrimineringsarbete där bland annat normkritik är en viktig metod. Göteborgs stad (2016) försöker att införliva normkritiken i hela deras verksamhet. Kommunernas utgångspunkt i det uttalade normkritiska arbete skiljer sig alltså åt, vilket är intressant utifrån ett komparativt perspektiv, då den här studien undersöker hur kommunerna Malmö stad, Göteborgs stad och Piteå kommun förhåller sig till normer och arbetar med normkritik inom planeringen för medborgare. Detta är intressant för att förstå både hur normer uppfattas i kommunala planeringssammanhang och hur normkritik kan införlivas på kommunal nivå. Vidare är en sådan studie av intresse för att uppmärksamma vilka utmaningar som kan uppkomma genom normkritiskt arbete, hur de olika kommunerna förhåller sig till teoretiska perspektiv samt ge en fingervisning om vilken roll normkritik bör ha i kommunal planering framöver. I studien undersöks kommunernas arbete för att uppmärksamma normer och normerstrukturer genom intervjuer kompletterat med kommunala dokument. Materialet har sedan sammanställts och analyserats utifrån teorier rörande ämnet.

Syfte och frågeställningar

Med utgångspunkt i att samhällsplaneringens mål att planera för alla samhällets invånare hindras och begränsas av normer, är syftet i studien att uppmärksamma hur kommunerna ser på normer och hur de utifrån de uppfattningarna arbetar normkritiskt. Detta undersöks genom analys av intervjuer och dokument som sedan kopplas till ett teoretiskt ramverk rörande normer och normkritik. Uppsatsen är därmed en explorativ studie som syftar till att uppmärksamma normkritiskt arbete och synen på normer på kommunal nivå.

Sammanfattningsvis syftar uppsatsen till att besvara dessa frågeställningar:

- Hur förhåller sig Piteå kommun, Malmö stad och Göteborgs stad till normer om medborgare i planeringsarbetet?
- Hur ser kommunerna på normkritik som metod? Vilka perspektiv, syften och problembilder läggs fram?

Ramverk och avgränsning

Centralt för studier av normer och normkritik är kategoriseringar. Genom dessa kategorier är normer också starkt förknippat med tanken om individen, identitet, ”den andre” och intersektionalitet. De maktstrukturer som är mest framträdande i materialet definieras utifrån vithet och mansnormen, där begreppet hegemoni är betydande. I denna kontext uppmärksammas även normer kopplat till vanor och strukturer.

I uppsatsen kommer arbete kring normer och normkritik kopplat till samhällsplanering att studeras, där samhällsplanering begränsats till offentliga verksamheter, närmare bestämt kommuners ansvarsområden inom samhällsplanering. De kommuner som studerats har valts ut med bakgrund av att de alla för normkritiskt arbete.

Denna uppsats om normer och normkritisk planering kräver en inledande studie av vad normer är och hur de verkar. Eftersom normer är ett brett begrepp som rymmer flera definitioner och perspektiv på olika nivåer är uppsatsen till största del begränsad till studier om normer inom de sju lagstadgade diskrimineringsgrunderna (DO, 2016). Motiveringen till detta är att dessa grunder ofta förekommer i normstudier samtidigt som de täcker in ett brett spektrum och relaterar till lagstiftning mot diskriminering. Jag är dock medveten om att dessa begränsningar skalar bort normer som går utanför diskrimineringsgrunderna. Vidare antas Leveaus (2016) definitioner av normer och normkritik då dessa grundar sig i forskning om ämnet och dessutom går i linje med definitioner av författare som nämns i uppsatsens teoretiska del. Det finns förstås också normer om hur planeringsstrukturer ser ut, något som skulle kunna vara intressant i vidare forskning, men som just den här studien inte kommer att behandla så mycket. Jag är också medveten om att normkritik endast är en metod av många som kan fungera som ett verktyg för att närma inkluderande och öppen planering, men med tanke på uppsatsens ramar har jag valt att bara fokusera på normkritik. Slutligen bör uppmärksammas att den här uppsatsen utgår från en svensk planeringskontext och det normsystem som finns här.

2. BAKGRUND

Bakgrunden finns här för att ge en grundläggande förståelse för ämnet och fallen. Avsnittet inleds med en bakgrund till mänskliga rättigheter och diskrimineringsgrunderna som utgår i en problembild. Senare presenteras även kommunerna, bakgrunden till varför de arbetar med normkritik och hur de gör det.

Varför normkritik?

”Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter” inleder FN:s allmänna förklaring till de mänskliga rättigheterna (DO, 2011). De mänskliga rättigheterna är ett regelverk som syftar till att värna om individens rättigheter och statens skyldigheter gentemot denne. Rättigheterna omfattar politiska, ekonomiska, kulturella, sociala och medborgerliga rättigheter och är en grundprincip för demokratin. Eftersom alla människor ska ha samma rättigheter går olika behandling, alltså diskriminering, emot de mänskliga rättigheterna. Sverige har liksom alla FN:s medlemsstater antagit denna princip och lagstadgat förbud mot diskriminering för att säkerställa rättigheterna för varje människa (*ibid*). Diskrimineringsgrunderna finns listade i diskrimineringslagen som innehåller förbud mot diskriminering på grund av kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder (DO, 2015). Diskrimineringsombudsmannen (2011) beskriver en utbreddhet av upplevd diskriminering, där DO genom kartläggning av anmälningar ser att människor i sin vardag utestängs från samhället på grund av diskriminerande strukturer.

Om inte dessa kraftfulla strukturer uppmärksammas och kollektiva strategier formas, så fastnar utsatta individer och grupper i ett utanförskap och maktförtryck som riskerar att förstärkas, menar Paulina de los Reyes och Diana Mulinari (2005). De anser att ett stort fokus ligger på kategorier såsom kön, ålder, sexuella läggning, etnicitet etc. Institutionernas utformning och sätt att fungera som möjliggör förtrycket behöver också aktualiseras och problematiseras.

Normkritiskt arbete i studiens tre kommuner

I den här uppsatsen undersöks uppfattningen av normer samt arbete med normkritik på kommunal nivå. De studerade kommunerna är:

- Piteå kommun
- Malmö stad
- Göteborgs stad

I **Malmö stad** är det övergripande målet anti-diskriminering där kommunen ser sig själv som nyckelroll i processen:

Malmö stad vill genom en ”Strategisk utvecklingsplan för arbetet mot diskriminering” synliggöra och motverka den diskriminering som förekommer samt arbeta för ett inkluderande och öppet samhälle där alla människor har samma rättigheter och möjligheter /.../ Strategisk utvecklingsplan för arbetet mot diskriminering lägger fast att kommunen har ett ansvar för att främja de mänskliga rättigheterna /.../ Planen ska vara ett stöd för att motverka diskriminering i kommunens alla verksamheter. Den ska också vara ett stöd för att uppfylla kommunens skyldigheter och ansvar i dessa frågor. Den avser alla i kommunen och omfattar alla diskrimineringsgrunderna enligt svensk lagstiftning.

Malmö stad, 2014

Utvecklingsplanen i Malmö stad (2014) är indelad i tre perspektiv: samhällsperspektivet, verksamhetsperspektivet och arbetsgivarperspektivet. Det normkritiska arbetet uttrycks främst i verksamhetsdelen i en modell för att normkritiskt granska den egna verksamheten, alltså inom kommunen. I sitt anti-diskrimineringsarbete ser Malmö stad normer som en orsak till diskriminering, där normbrytare löper högre risk att utsättas (*ibid*). Att arbeta för en öppen stad som är fri från diskriminering lades som en del i budgeten 2010 och ungefär då startade arbetet som sedan varit en av kommunens kärnfrågor, säger Roodro (2016), planeringssekreterare på stadskontoret i Malmö i en intervju.

Piteå kommun (2014:b) arbetar också med normkritik, men istället kopplat till mångfald. Bakgrunden ligger i att öka antalet invånare i kommunen genom öppenhet. Andra problem som kommunen upplever är att kompetens inte tas tillvara vilket resulterat i både hög arbetskraftsbrist och arbetslöshet. Många arbetsplatser är enkönade och har få anställda med funktionsnedsättning, vilket också ses som ett problem. Vägen till mångfald och ”ett Piteå för alla” går genom att ”ha en process där medarbetare och chef gemensamt arbetar med de normer som begränsar just deras arbetsplats” (Vinnova, 2016). Kommunens arbete utgår från tre steg: omvärldsanalys, kartläggning och genomförandeplan. Kommunen har genom att skapa förståelse för vilka normer som finns i Piteå, hur normer skapas och vilket normskritiskt arbete som redan bedrivs, utarbetat en handlingsplan för hur verksamheter och främst chefer ska arbeta mot begränsande normer och fördomar (*ibid*). Till grund för arbetet ligger också en förstudie utförd av en konsultfirma där Piteåbornas tankar och visioner sammanställts (Piteå kommun, 2014:b).

Sturk (2016) som är jämställdhets- och personalstrateg i Piteå kommun berättar under en intervju att deras normkritiska mångfaldsarbete utgår från mänskliga rättigheter och alla människors lika värde som går ned i diskrimineringsgrunderna. Sturk (2016) tycker dock att diskrimineringsgrunderna är begränsade och för att det ska fånga in allt och alla har kommunen lagt till två diskrimineringsgrunder: social status samt utbildnings- och inkomstnivå. Men i stor del av arbetet har kommunen valt att fokusera på tre fokusområden som anses vara extra viktiga. Dessa är etnicitet, kön och funktionsnedsättning och är alla kopplade till varsin genomförandeplan (*ibid*).

Göteborgs stad är den tredje kommunen som undersökts i fråga om förhållningssätt till normer och normkritik. Så här beskriver staden själv sitt normmedvetna arbete:

Göteborg ska vara en öppen stad för alla. Normkritik används för att kunna erbjuda likvärdig service och motverka diskriminering. För att Göteborg ska vara en inkluderande (innefattande) stad måste alla verksamheter i Göteborgs Stad arbeta normkritiskt i sitt dagliga arbete /.../ Göteborgs Stads kommunikation med medborgarna ska spegla den mångfald som finns i befolkningen.

Göteborgs stad, 2016.

Jansson (2016) som arbetar som planeringsledare på stadsledningskontoret i Göteborg, menar i en intervju att det normkritiska arbetet i Göteborg började 2012 då det normkritiska arbetet blev en del i budgetmålen. Sedan dess har det kommit politiska signaler om att normkritik är ett viktigt verktyg för att följa upp och säkra arbetet för mänskliga rättigheter och arbetet mot diskriminering. Även i framtiden finns planer på att öka den normkritiska kompetensen i hela kommunens verksamhet. Även Göteborgs stad utgår från de sju diskrimineringsgrunderna i sitt normkritiska arbete, men Jansson (2016) menar att det en miniminivå och att "...man gärna får tänka mer än så". Jansson anser att behovet av normkritik finns överallt, men främst inom stadsutveckling.

3. TEORETISKA PERSPEKTIV PÅ NORMER OCH NORMKRITIK

I det här avsnittet kommer studiens teoretiska utgångspunkter redogöras för. Teorierna är uppdelade olika teman som senare utgör stöd för att analysera det empiriska materialet. De teman som behandlas i det här avsnittet är: "den Andre", kategorisering och representation, intersektionalitet samt individen och identitet.

Den andre

I *Troubling education – Queer Activism and Anti-oppressive Pedagogy* (2002) framhåller Kevin Kumashiro en analysmodell för undervisning och lärande. Modellen bygger på fyra pedagogiska förhållningssätt för att motverka förtryck och diskriminering av den andre, där "den andre" inbegriper grupper och individer i samhället som marginaliseras, förtrycks eller diskrimineras. De fyra förhållningssätten är:

- Utbildning för den andre
- Utbildning om den andre
- Utbildning som är kritisk till privilegiering och andrafiering
- Utbildning som förändrar elever och samhälle

Dessa fyra förhållningssätt tar avstamp i två, för teorin fundamentala delar. Den ena delen går ut på att förstå förtryckets konstruktion och hur det uppkommer, den andra delen fokuserar på hur denna konstruktion kan bekämpas genom tillämpade metoder. Unikt är att dessa metoder inte bara vänder sig till de förtryckta, eller förtryckarna, utan alla. Kumaschiro (2002) teori har lagt grund för mycket av den normkritiska forskning som kommit senare. Teorier om den andre är intressanta för förståelse om hur människor uppfattar andra utifrån normer samt hur förändringsarbete kring dessa uppfattningar fungerar.

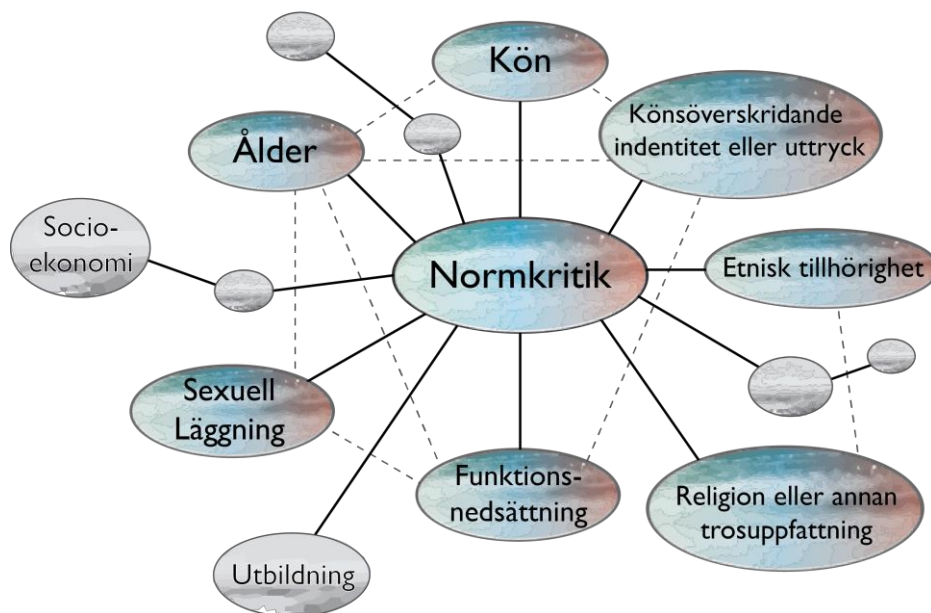
Normer skapar åtskillnader mellan den som följer normen och den andre - den som bryter. Det ger människor olika möjligheter att få ta del av samhället och samhällets service, något som är särskilt intressant ur ett samhällsplaneringssammanhang. De som följer normer, menar Janne Bromseth (2010) privilegieras gentemot de som inte följer normen, alltså de som Kumaschiro (2002) kallar för "den andre". I ett förändringsarbete mot detta normsystem menar Bromseth (2010) att det är viktigt att vara lyhörd för mot vem och vad som förändringsarbetet riktar in sig på. Det finns risk att även förändringsprocessen bär med sig förtryckande budskap som leder till att normföljare privilegieras ännu mer. Istället måste blicken vara reflexiv, vändas inåt, mot de som sitter i normposition och mot de maktstrukturer som upprätthåller orättvisor (Bromseth, 2010). Kumashiros (2002) teori om att förändringsarbete av normer måste föregås av förståelse för förtryckets innehåll och riktning är viktigt i detta sammanhang. Enligt honom bör förändring ske *med* den andre och inte *för*. Dessutom krävs ständigt

närvarande medvetenhet om strukturerna. Det krävs också ett annat perspektiv där vi förstår makt utifrån våra egna tolkningar av oss själva, andra och vår omvärld. Och för att inte fastna i nya strukturer och positioner bör förändringsarbetet också ske ur ett perspektiv som är hämtat från queer-rörelsen och postmodernismen där hegemoniska narrativ ifrågasätts och bryts genom att normbrytande berättelser läggs fram (Bromseth, 2010).

Centralt i Kumashiros (2002) teorier är att lärandet inom normkritik är en ständig process där individen tvingas utsättas för kriser då ny kunskap öppnar upp sig. Edemo (2010) diskuterar bland annat teman som representation, kunskap och förståelse om den andre. Hon menar att förstå samhällets medborgare i många fall handlar om att förstå den Andre, inte bara acceptera. Uppfattningar om att fördomar om den andre skapar hierarkier och att ökad kunskap om den andre kan bota dessa fördomar och skapa en förståelse, menar hon inte är så enkelt. Även i kunskaper finns makt, normer och hierarkier. Där kan normkritiken istället öppna upp och uppmärksamma fördomar, normer och konflikter utan att ta ställning genom kunskap. Vidare menar Edemo (2010) att kunskap om normer är tätt förknippat med antingen konsensus eller konflikt. Att till exempel genom information eller upplevelser bekräfta de normer som finns skapar konsensus medan systemförändrande arbete där individer tvingas ompröva sin världsbild ofta leder till konflikt och förvirring. Eftersom både samhället och individen lever i och påverkas av en kulturell hegemoni är det naturligt att motstånd skapas när detta ifrågasätts eller kritiserar (Edemo, 2010).

Intersektionalitet

Intersektionalitet är en kritisk teori som uppmärksammar, analyserar och problematiserar maktstrukturer. Intersektionalitet menar de los Reyes och Mulinari (2005) är ett viktigt sätt att se på normer, maktmekanismer och strukturer i samhället då intersektionaliteten tar flera faktorer i betydelse. Intersektionaliteten lägger grunden för normkritik och utgör därmed en essentiell del i den här studiens teoretiska ramverk. Till exempel menar författarna att feminism inte enbart ska förstås som en könslig kamp, då andra strukturer av förtryck såsom etnicitet och klass också spelar roll. Blicken måste enligt författarna (*ibid*) flyttas till att studera faktorer och processer som simultant skapar och återskapar strukturer av makt och ordning flerdimensionellt. Flera normer kan arbeta parallellt och påverka varandra i ett komplext system.

Figur 3. Illustration av det intersektionella perspektivet

De los Reyes och Mulinari (2005) tar upp flera exempel på när intersektionella grupper utsätts för osynliggörande eller andrafiering. Andrafieringen uttrycker sig genom exponering där den intersektionella gruppen framställs som avvikande, underlägsen eller främmande. Osynliggörandet sker genom ignorans eller förbiseende. Ett exempel på en sådan intersektionell grupp, är svarta feminister, där både etnicitet och kön spelar in. Inom feminismgrenen black feminism (svart feminism) uppmärksammas vithetens hegemoni inom feminismen, där alltså både vitheten eller ras samt den manliga könet är privilegierande i maktstrukturer. Denna maktstruktur upprätthålls och återskapas genom att den privilegierade gruppen osynliggör eller andrafierar den underordnade gruppen (*ibid*). Andra exempel på intersektionella grupper kan vara människor som både ingår i kategorierna homosexuella och funktionsnedsatta, eller unga religiösa. Faktorer och processer, menar de los Reyes och Mulinari (2005) arbetar i ett system av mänskliga relationer, institutionella arenor och strukturer. Intersektionalitet skapar därför även förståelse för hur strukturer fungerar i nivåer (de los Reyes och Mulinari, 2005).

Den feministiska teorin ligger till grund för intersektionalitet och därför används feminism här som ett exempel på intersektionalitet och hegemoni även om intersektionalitet tillämpas på andra områden också. De los Reyes och Mulinari (2005) problematiserar bland annat hur kvinnorörelsen och feminism ses som en enad grupp med ett enhetligt mål och hur de tvingas anpassa sig till rådande normer och strukturer som redan existerar. Författarna menar att det finns flera delar i det här mönstret som en kritiker bör vara uppmärksam på. En del är att de intressen och frågor som är dominanta inom feminismen är de som kan mätas, jämföras, utvärderas och följas upp - lika löner är ett exempel på en sådan fråga som har varit framträdande i

kvinnokampen, men som inte speglar debatten som finns ute i samhället. Det visar på hur en fråga måste konkretiseras och bli mätbar för att ha en chans i det offentliga maktspelet. Detta överensstämmer med tidigare resonemang om kunskap, vetenskaplighet och objektivitet som Michel Foucault (2002) framför.

Något annat som bör belysas, menar de los Reyes och Mulinari (2005) är att det finns olika typer av feminismer som har olika övertygelser om vad som är viktigt. I ett feministiskt sammanhang är hierarkin mellan män och kvinnor i fokus, men det påvisar inte alla hierarkier som finns. Ur ett normkritiskt perspektiv är det problematiskt att utgå från en förenklad bild eftersom ett perspektiv ofta blir dominerande och överskuggar andra verkligheter och åsikter (de los Reyes, Mulinari, 2005). I det här sammanhanget blir hegemoni ett viktigt begrepp som enligt Antonio Gramsci (1992) innebär en form av dominans som bygger på en slags konsensusöverenskommelse om vad som är normen, det rätta och det normala. Det som ofta är outtalade sociala regler och som bygger ramen för ett maktmonopol inom sitt fält. Hegemonin bygger på den interaktion som finns mellan olika institutioner som i sin tur definierar normer. En hegemoni kan också identifieras utifrån stigma och exkludering, till exempel då feminism definieras utifrån referenspunkten – ett Sverige där medelklassen och män har en privilegierad position. Kort sagt kan en hegemoni föra med sig begränsningar för allt som faller utanför ramen för vad som inom just det fältet anses vara normalt (*ibid*). Hegemoni är ett viktigt begrepp i sammanhanget när det kommer till att sätta normer i en kontext och förstå dem utifrån ett maktperspektiv.

Nina Lycke (2003) skriver om intersektionalitet och mångfaldsperspektivet i förhållande till det klassiska binära jämställdhetskampen där maktuppdelningen är mellan män och kvinnor. Hon utgår från sitt hemland Danmark, där könssystemen och jämställdhet i de flesta progressiva politiska rum behandlas utifrån intersektionellt mångfaldsperspektiv. Där sätts könsroller i relation till andra diskrimineringsgrunder och mångfald prioriteras. I relation står Sverige där begreppen feminism och jämställdhet fortfarande dominerar debatten med en ofta positiva klang, menar Lycke (2003). I Danmark, menar hon finns en oro som grundar sig i att den politiska debatten om kvinnor överskuggas av att etnicitet, religion, sexualitet etc. dras in i debatten. Detta menar Lycke (2003) resulterat i en dikotomi mellan jämställdhetsfeminism och mångfaldsfeminism. Lyckes (2003) lösning är att intersektionalitet är vägen som går emellan, där andra maktfaktorer får spela roll utan att grundfrågan glöms bort. Hon menar vidare att politik och forskning om kvinnor måste sättas i sin kontext, en verklighet där massor av faktorer spelar roll och påverkar kvinnors situationer. Men det räcker inte med diskrimineringsgrunderna för att täcka in den komplexa verkligheten. Det finns dock en risk med det motsatta, att obegränsad oändlighet av maktfaktorer gör begreppet intersektionalitet ohanterligt. Lycke menar att ett medvetet urval av faktorer krävs i varje situation och är det enda sättet att arbeta intersektionellt (Lycke, 2003). Lyckes bidrag ger en inblick i hur intersektionalitet används i praktiken.

Kategorisering och representation

Vi och dem – två kategorier som kategoriserar individer och grupper runt omkring oss men som också skapar barriärer. Kategorier är enligt de los Reyes och Mulinari (2005) en viktig del i att processen förenkla vår världsbild men också en del i maktutövande. Genom att skapa binära kategorier såsom till exempel kvinna/man, färgad/vit osynliggörs och förnekas andra variationer, faktorer och erfarenheter. Dessutom skapas en åtskillnad där motsatserna antas ha olika behov, problem, mål etc. vilket är en alltför onyanserad bild av verkligheten. Att synliggöra ett mer komplext mönster skulle kunna starta en mer normkritisk motdiskurs (de los Reyes, Mulinari, 2005). Den här delen behandlar även representation av medborgare, när medborgare utgör representanter för samhället, något som är vanligt i planeringssammanhang.

Kategorier och kunskap

Foucault (2002) menar att normer och kategorier upprätthålls genom att de sätts i ett vetenskapligt system. Han påstår att det finns en strävan mot att vetenskapliggöra och objektifiera framför allt kön, genus och sexualitet för att diskussion kring dessa ska få rum i offentligheten. Det handlar om kunskap, men inte vilken kunskap som helst utan bara den kunskap som är legitimerad. För att något ska erkännas måste det alltså objektifieras, förklaras och förstås utifrån den legitima vetenskapen. Genom detta skapas kunskap men också kategorier och typer som uppfyller dessa kriterium och därmed anses som det rätta – normen. De andra, som inte gör det, faller utanför. I vetenskapliga metoder handlar det ofta om att kvantifiera något – hur stor är löneskillnaden mellan män och kvinnor? Sådant som inte går att räkna, på menar Foucault (2002), blir svårgripbart och tar sig inte in i maktens rum.

Queer-teorin som hämtat tankar från poststrukturalismen och Foucault menar att makt och kunskap bör ses som sammanbundna då det som anses vara kunskap och sanning färgas och hänger samman med den rådande maktordningen. Därför är den kunskap som underbygger vissa normer en pusselbit i normförtryck. Queer-teorin enligt Judith Butler (2006) associeras ofta till intersektionalitet på så sätt att den motsätter sig fasta kategorier och uppmuntrar ett synsätt som tillåter förändringar och flytande kategorier. Queer-teorin framhåller att identiteter skapas utifrån vad som i samhället anses accepterat, möjligt, önskvärt och begripligt. Butler (2006) förespråkar att ingen individ ska tvingas bli fången i icke-önskade identitetskategorier, utan få utrymme och frihet att skapa sin egen identitet utifrån sig själv. Kategoriseringar finns och måste få finnas men bara utifrån de egna individen och utan påtryckningar utifrån (*ibid*).

Foucault och Queer-teorin skapar förståelse för hur kategorier och kunskap är sammanbundna och hur dessa ligger till grund för rådande normer. Resonemangen förklarar bland annat varför vissa människor, kunskaper och frågor undertrycks och varför andra får plats att synas i offentligheten.

Välfärden, planeringen och medborgarna

Vilken roll har välfärden, staten och dess institutioner i kategoriseringen av människor? De los Reyes och Mulinari (2005) menar att dessa samhällsfunktioner är av stor betydelse för legitimering och skapande av medborgarkategorier. Kategorier som resulterar i ojämlikhet när det kommer till rättigheter och möjligheten att ta del av samhällets service och resurser. Ojämlikheten kan bland annat skapas genom att samhället utser vissa kategorier av människor till offer och andra till brottslingar, eller till självständiga och osjälvständiga. Schabloniseringarna normaliserar och återskapar strukturer, påstår författarna. Här kan ett intersektionellt perspektiv länka samman det individuella, institutionella och strukturella. Intersektionaliteten kritiserar det positivistiska tänkandet, där kategorisering och fragmentering verkar centralt för konstruktion och normalisering av ojämlikhet (de los Reyes & Mulinari, 2005). Dessa fragmenterade världsbilder ligger till grund för kunskapsskapande, våra tolkningar och reflektioner av omvärlden och således också hur vi förhåller oss till omgivningen. Det finns en tilltro till kategorier, som gör att de anses som nödvändiga. Enligt de los Reyes och Mulinari (2005) gör denna syn på kategorier ojämlikheten naturlig och framställs som något för givet. Författarna menar vidare att det upprätthålls genom kunskapsluckor och osynliga normer. Det är därför av största vikt att uppmärksamma och skapa förståelse av sammanhangen för att bryta ojämlikheten. Det finns alltid två sidor av samma mynt. Där inkludering finns, finns också exkluderingen (*ibid*).

Välfärdstjänsternas fördelning speglar kategoriseringar av medborgare. Enligt författarna de los Reyes och Mulinari (2005) handlar det om vilka fördomar och förväntningar som välfärdssystemet har på olika samhällsgrupper kopplat till kategorier. Det finns till exempel förväntningar på att personer med utländsk bakgrund gärna tar hand om de äldre själva, vilket resulterar i lägre tillgång av äldreomsorg i områden där många människor med icke-svensk bakgrund bor. En del myndigheter rättfärdigar sitt avståndstagande bland annat genom att prata om invandrarkulturer och omsorgstraditioner. Denna retorik, menar de los Reyes och Mulinari (2005) sätter en viss stämpel på en samhällsgrupp vilket skapar barriärer för integrering.

Iris Marion Young är en teoretiker som bland annat skrivit om intersektionalitet i offentlig sektor. I boken *Intersecting Voices* från 1997 diskuterar Young intersektionalitetens obefintlighet i vissa offentliga strategier. Dessa offentliga strategier, menar hon, bygger på förutfattade meningar om hur samhället ser ut, vilka individer som finns där och vad de har för behov, rädslor, problem och drömmar. Förutfattade meningar ligger till grund för värderingar och prioriteringar som i sin tur styr hur offentlig verksamhet handlar (Young, 1997).

Något annat som Young (1997) tar upp är normen om att människor är självständiga. Det innebär att till exempel barn, äldre, fysiskt och psykiskt svaga och sjuka avviker från normen och marginaliseras - två samhällsklasser

skapas. Dessa normer styr ett system där insatserna till de behövande riktas till de som inte uppfyller normen med målet att de ska bli självständiga medborgare. Detta skapar en ökad medvetenhet om vilka som faller utanför normen, dessutom ges offentliga beslutsfattare en upphöjd ansvarsposition gentemot dessa medborgare. Ett alternativ, menar Young (1997), kunde istället vara att se samhället som det faktiskt är – ett komplext system av ömsesidigt beroende mellan alla människor och aktörer.

Kategoriseringar och värderingar av människor utifrån samhällets normer kan få praktiska konsekvenser. Young (1997) tar upp exemplet familjestrukturer där heterosexuella familjer med två föräldrar och två till tre barn är normen. Som tidigare nämnt av andra författare, styr normer samhällets struktur och dessutom till fördel för de som följer normen. Familjer som faller utanför ramen för vad som är normalt riskerar att inte få samma möjligheter då det samhällssystem som råder är byggt utifrån en norm (*ibid*).

De los Reyes och Mulinaris samt Youngs resonemang visar vilken betydande roll de offentliga verksamheterna har i upprätthållandet av kategorier och normer, vilket är intressant för uppsatsens syfte. Det betyder också att de offentliga institutionerna har ett stort ansvar för de rådande normer och förändring. Youngs resonemang förmedlar ett viktigt perspektiv kring normer och fördomar om medborgare inom planering och skapar en bakgrund till varför normkritik behövs.

Mångfald och representation

Mångfald är ett begrepp som ofta finns med i samma sammanhang om social hållbarhet, normkritik och anti-diskriminering, vilket gör begreppet relevant i studien. Rebecka Vinthagen och Lina Zavalía (2014) menar att medveten mångfaldsrekrytering där människor med olika kön, etnicitet och sexualitet rekryteras är viktig för att minska begränsningarna, skapa representation och visa på kompetens. De menar även att en blandning av människor kan bana väg för fortsatt normkritiskt arbete både internt och externt.

Jan Nyström och Lennart Tonell (2012) tror att större mångfald i planeringsarbetet är en tillgång som medför nya perspektiv. Till exempel jämn könsfördelning där fler kvinnor får plats inom planeringen kan tillföra nya dimensioner som grundar sig i upplevelser, kunskap och erfarenheter från vardagslivets verklighet. Detta skulle minska avståndet mellan planerare och medborgare och öka kopplingen mellan planering och verklighet (*ibid*). Behovet av lyhördhet för människor och lokala tillgångar är stort och planeringen behöver mångfald. Men minst lika viktigt är det att respektera de olika människor som redan bor där det planeras (Nyström och Tonell, 2012). Det är enligt Sara Ahmed (2011) vanligt att organisationer tror att normkritiskt arbetssätt handlar om att se till att olika samhällsgrupper finns representerade. Vissa personer får förkroppsliga mångfald genom att helt enkelt bidra med sin etnicitet, funktionsnedsättning, sitt kön eller något annat som bryter mönstret. Ahmed (2011) uttrycker att detta kan bli mycket problematiskt då dessa personer förväntas bidra utanför sin aktuella kompetens. Ur ett etniskt

perspektiv handlar det ofta om att ge färg åt organisationens vita ytor och att symbolisera ett hopp om en mer inkluderande framtid (*ibid*). Även Edemo (2010) problematiserar situationer då en eller få människor förväntas representera en större grupp där till exempel en muslim blir stereotyp för alla Sveriges muslimer. Detta går att relatera till medborgardeltagande i planeringen där det medvetet tas fram fokusgrupper med människor som får representera olika åldrar, sexuella läggningar, etniciteter, kön etc. (*ibid*).

Individen och identitet

Ifrågasättande och ”det normala”

Norm som uttryck och funktion kopplas till begreppen normal och normalisering, vilket gör resonemangen nedan intressanta för en studie om normer och normkritik. Vad som är normalt är något som bland annat Fahlgren, Johansson och Mulinari (2011) diskuterar i förhållande till den neoliberala välfärdsstaten. Den neoliberal synen på samhället där den självständiga individen står i fokus ger individen en viss makt och men också ett visst ansvar att förhålla sig till valet att vara normal eller inte. Ett val som är upp till individen själv och inte samhällets ansvar. Att vara normal, menar Fahlgren, Johansson och Mulinari (2011) är många gånger eftersträvansvärt då de som faller innanför normernas ramar får en helt annan position och säkerhet än någon som är onormal och kanske till och med associeras med något dåligt.

Vinthagen och Zavalía (2014) har myntat begreppet normkreativ och även skrivit en bok med samma namn. De tror på möjligheten att bygga organisationer och nätverk som är maktkritiska och normkritiska. I sin bok målar de upp några idéer på metoder om hur det kan se ut. Ett steg i den utvecklingen menar de är att uppmärksamma oss själva, våra kroppar, bekvämligheter och obehag. Det är porten till förändring av både oss själva och hur vi uppfattar andra. Normer, menar Vinthagen och Zavalía (2014) är förknippat med vad som är rätt, normalt och faller inom ramen. Att falla utanför ramen, att avvika från osynliga regler sammanfaller ofta med skam. Eftersom skam skapar obehag kommer individen att rätta sig efter normen. Konsekvensen blir att individer och grupper börjar anpassa och begränsa sig själva och sitt utrymme så att det passar in. Eftersom vad som är normalt ser olika ut i olika kontexter pressas människor ofta till att förändra sig för att ingå i det som för tillfället är normalt, menar författarna. Något annat som de uppmärksammar är att ifrågasätta vad som är kompetens och vad som är kvalitet och kanske minst lika viktigt – vem kan inneha kompetens, och vem kan bära kvalitet? I många sammanhang menar Vinthagen och Zavalía (2014) att betydelsen av dessa verkar vara något självklart. Men genom att ifrågasätta vedertagna begrepp kan strukturer lösas upp och en tydligare bild träda fram (*ibid*). Ifrågasättande och synliggörande av sådant som vi tar för givet är alltså en viktig del i normkritiken, och därmed intressant för att förstå offentliga aktörers syn på normer och förändring.

Att synliggöra normer, strukturer och individer

Etnisk tillhörighet innebär enligt DO (2015) "en persons nationella och etniska ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande" och det är individen som själv definierar vilken etnisk tillhörighet denne har. DO (2015) menar också att "alla människor har en eller flera etniska tillhörigheter". Ahmed (2011) tycker att "vithet" som etnicitet ofta framställs som normen, det transparenta samtidigt som alla andra hudfärger blir framträdande och avvikande i förhållande till "vitheten". Att vara vit eller att vara färgad, två implementerade motsatser som antyder att vit inte är en färg. I sin bok *Vithetens hegemoni* vill hon lyfta fram den annars osynliga vitheten till vad hon menar att det verkligen är - ett avgörande maktmedel och ett privilegium. Ahmed (2011) menar att det kritiska synsättet måste börja med att acceptera vithet som en etisk tillhörighet eller ras jämte alla andra och på så sätt ifrågasätta dess privilegierade position och dominans – "att synliggöra det som redan går att se" (Ahmed, 2011:202). En kritik mot detta tankesätt är att ett sådant synliggörande skulle sätta ytterligare fokus på de vita samhällsgruppen, när det som egentligen behövs är en mer diversifierad bild av de etniciteter som lever och verkar i samhällsrummet. Ahmed (2011) menar att en självreflektion är nödvändig för att kunna ifrågasätta vithetens hegemoni.

Ahmed (2011) tycker att det antirasistiska arbetet är alltför mycket ord och för lite handling och att arbetet mot etnisk diskriminering måste ske genom kontinuerlig handling om det ska ge effekt. Hon menar att rum tar form av de kroppar som rymmer rummet genom vana. Att vana att vara vit och inte uppmärksamma vithet blir till en vana och också en norm. Men vitheten är inte osynlig för dem som inte är en del av vitheten, såvida de inte är vana vid den, och vana vid att se vitheten. Det gör att individer som inte är vita känner sig obekväma på grund av sin utsatta synlighet i de vita rummen. Det gäller även institutioner som vi kanske tror formar samhället, men som i själva verket skapas och återskapas genom vanor och bakgrund, genom sin så kallade orientering, alltså var vi börjar och hur vi fortsätter däriifrån (*ibid*). Resultat från organisationsforskning visar att rekrytering inom organisationer sker utifrån organisationens egen självbild – vanor. Den som söks är någon som speglar och bekräftar den självbilden. Om organisationen är orienterad kring vithet är det svårt för personer som inte visar vithet att ta sig in. Orientering och vanemönster, menar Ahmed (2011) gör att människor känner sig bekväma, att de tillhör, passar in och är omgivna av människor som speglar deras egna orientering och vanor, till exempel vithet. Kroppar som inte passar in, menar Ahmed (2011) känner istället obehag, vilket också återskapar det vita rummet med vitheten som norm. Ahmeds resonemang kretsar här endast kring vithet och etnicitet, men är intressant utifrån hela normkritiska spektrumet då det handlar om att synliggöra, förändra och förstå normer.

Varför är det då så viktigt för människor att få vara en del av samhället, synas och komma till tals? Charles Taylor (1994) menar att det hos alla människor i alla samhällsgrupper finns ett behov av erkännande. Detta erkännande, menar han, tar form i den mångkulturella politiken. Behovet av erkännande hör ihop med identitet och identitetsskapande, där det erkännande som kommer utifrån

är essentiellt för identiteten. Identiteten kan därmed skadas genom avsaknad av erkännande eller om erkännandet är negativt (*ibid*). Taylor (1994) hämtar idéer från 1700-talet om identitetsskapande och menar att det var på den tiden som identiteten kopplades ihop med moral och känsla för rätt och fel. Men det var också först då som identitet blev något individuellt. Att varje människa ska leva utifrån sina egna mått, på sitt sätt och att det bara är den enskilde individen som vet vad som är rätt eller fel för denne. Samtidigt har det funnits en uppfattning om att människor i högsta grad formar sin identitet utifrån sin position i samhällets hierarkier.

För demokratiska samhällen, menar Taylor (1994) att det drivs en politik, för lika erkännande för alla som grundar sig på att alla människor har lika värde. Att individen inte får sitt erkännande riskerar att få en negativ effekt på individen och samhället, och att vägra någon erkännande kan liknas vid förtryck. I relation till detta finns tanken om ett mångkulturellt samhälle där alla samhällsgrupper och individer erkänns. Erkänns för vilka de är och inte enligt en förvärd, snäv bild av samhällets medborgare. Men politik för lika erkännande för alla innebär ibland att alla ska få *samma* erkännande. Hur överensstämmer det med tanken om att individer är olika? Det riskerar att det erkännande som ges, görs med allmänheten i åtanke vilket kan leda till att de som inte stämmer överens med vad som anses vara det allmänna, lämnas utan erkännande på grund av blindhet för olikheter (*ibid*). Taylor (1994) menar att det är viktigt att understödja olikheter och undvika att tvinga in människor i en enhetlig form. Han resonerar att likvärdigt erkännande utifrån en homogen form kanske skulle kunna fungera om den vore neutral och inte som nu, när den speglas av en hegemonisk kultur. Med den formen tvingas de som inte följer normen att anpassa sig eller förändras till något för dem främmande för deras identitet, vilket i sig är diskriminerande. En tanke som är tänkt att gynna alla kan istället ligga till grund för ojämlikhet och diskriminering, ett liberalt synsätt som alltmer kommit att forma västvärlden (*ibid*). I en mångkulturell kontext skriver Taylor (1994) att svaret bör ligga i att erkänna att olika kulturer har samma värde eller åtminstone att de har ett värde. I den värderingsprocessen av andra kulturer och den andre är de normer vi omges av helt avgörande.

Den här delen belyser, precis som rubriken antyder, synliggörandet av det osynliga, något som är essentiellt i normkritiskt arbete och särskilt viktigt inom offentlig sektor och det top-down perspektiv som planeringen för. Det handlar både om att synliggöra osynliga maktstrukturer och rådande normer, men också om att synliggöra de samhällsgrupper som ofta inte blir sedda och att värdesätta olikheter.

Kommunikation som synsätt och modell

Den kommunikativa demokratin ser, enligt Young (1997), kulturella skillnader, olikheter och sociala perspektiv som styrkor snarare än svagheter. Den ställs därmed i kontrast till intresse- och individbaserad demokrati samt *deliberative democracy* – fritt översatt till diskussionsbaserad demokrati, där den senare ofta framställs som den som är mer jämlik och inkluderande. Men

trots sitt grundideal drivs diskussionsbaserad demokrati i samhällets högre maktskikt och inom en viss kulturell sfär som domineras av elitism, exkludering, män, vithet och överklass. Och istället för att verka genom debatt, reflektion och betänksamhet av den allmänna viljan, är denna demokrati endast en kamp om vinst mellan intresseorienterade parter. Den offentliga debatten, menar Young (1997) är starkt präglad av den vita medelklassens retorik, normer och formaliteter vilka gör det svårt för andra samhällsgrupper att ta sig in i de politiska rummen och göra sig hörda. Makthavarna skapar sig en slags auktoritet i och med sitt kulturella kapital och ignorerar andra samhällsgrupper, samtidigt som frustration skapas hos dessa exkluderade medborgare (*ibid*). Young (1997) uppmärksammar också retorikens kraft i det här sammanhanget, där förmågan att uttrycka sig på rätt sätt är privilegierande. Alternativet kommunikativ demokrati strävar istället mot förståelse och likabehandling oavsett sätt att tala på.

En annan skillnad mellan diskuterande och kommunikativ demokrati, menar Young (1997) är att i den diskuterande demokratin förväntas alla deltagare från första början lägga sina personliga intressen åt sidan för allmänhetens bästa. Den kommunikativa demokratin förespråkar istället en bred ingång där alla olikheter ryms med målet att finna eller skapa gemensamma intressen att arbeta för. Ibland kanske den enda från början gemensamma nämnaren är att dessa personer bor och lever i samma geografiska område. Att förutbestämma de gemensamma intressena är utvecklingshämmande, menar Young. Istället välkomnar hon debatt som får inledas genom möte av olikheter.

Youngs resonemang om hur olika slags demokratier ser på medborgare, olikheter och inkludering är intressant för uppsatsen eftersom det kan beskriva och förklara hur kommuner som offentlig aktör tänker kring detta.

4. METOD – MOTIVERING OCH REFLEKTION

I det här avsnittet kommer de tillämpade metoderna för insamling av material till studien att läggas fram, analyseras och motiveras. Material till denna kvalitativa studie består av tidigare forskning och teorier, intervjudata genom semistrukturerade intervjuer samt dokument som fått komplettera och ge bakgrund till intervjuerna.

Semistrukturerad intervju

Den semistrukturerade intervjun bygger, enligt Martyn Denscombe (2009), på att den som intervjuar har förberett några frågor som intervjun utgår från. Samtidigt ger dess ostrukturerade form utrymme för nya frågor, vinklar och svar beroende på vilken riktning intervjun flyter, vad informanten vill berätta och vad den som intervjuar fångar upp som intressant. Den semistrukturerade intervjumetoden valdes då det både fanns ett behov av att få svar på vissa frågor men också ett värde i att låta informanten prata fritt kring frågorna, utveckla sina svar och på så sätt få fram ett material med både bredd och djup. Enligt Denscombe (2009) lämpar sig kvalitativa metoder, i form av till exempel intervju, då studiens syfte är att undersöka något som är av en mer komplex karaktär. I det här fallet handlar studien om normer och normkritik som är både subtila och svårångade fenomen där utvecklade diskussioner och svar anses nödvändiga. Dessutom ansågs metoden som bäst lämpad för att besvara studiens frågeställningar. Då intervjuerna syftade till att ge olika perspektiv på normer och normkritik i planering och inte främst att standardisera intervjuerna och göra dem jämförbara, har intervjuerna utformats något olika varandra. De tar utgångspunkt i kommunens och informantens arbete och bakgrund kring ämnet, även om den övergripande strukturen på intervjuguiden varit densamma.

Telefonintervju valdes som ett alternativ till en intervju ansikte mot ansikte i två av fallen, då informanterna befann sig långt bort. I efterhand går det att se att det var lättare att få en intervju över telefon, kanske beroende på tidsaspekten och att telefonintervju kan uppfattas som mindre påträngande. Praktiskt sett fungerade telefonintervju ypperligt tack vare en mobilapplikation som möjliggjorde en högkvalitativ ljudinspelning av samtalet. En nackdel kan vara att telefonintervjun stänger ute möjligheten att tolka informantens kroppsuttryck och mimik.

Urval

I studien har fyra tjänstemän som arbetar med normer och normkritik på kommunal och regional nivå intervjuats. De valdes ut utifrån sina arbetsuppgifter kopplade till normer och normkritik och kontaktades via e-post.

Antalet intervjuer bestämdes utifrån uppsatsens omfattning och den tillgängliga tiden. Hade mer utrymme funnits, kunde fler intervjuer inom samma kommun eventuellt varit en tillgång för att genom triangulering

säkerställa validitet i intervjudata. Med hänsyn till uppsatsens omfång och frågeställningar ansågs de fyra intervjuerna tillräckligt.

Genomförande av intervjuer och sammanställning av material

Intervjuerna utgick från samma intervjuguide, men ledde in på olika frågor utifrån hur samtalet flöt - därav är resultaten från intervjuerna något olika. Varje intervju spelades in med ljudupptagare och transkriberades, något som godkändes av varje informant. Under intervjun var det tryggt att veta att allting som sades spelades in och att jag kunde koncentrera mig på att lyssna, förstå och ställa frågor. Även i efterhand var inspelningen en stor tillgång då transkriberingen på ett korrekt sätt kunde spegla vad informanten sa under intervjun. Varje intervju tog mellan 30 och 45 minuter.

Angående intervjuareffekten så kan ljudinspelaren till en början ha påverkat tryggheten hos informanten negativt. Som intervjuperson är jag medveten om att också mitt uttryck kan påverka informanten och hur denne svarar på mina frågor. Mina attribut såsom ålder, kön, etnicitet, klädsel och sätt att prata på kan ha en inverkan på materialet. Jag har dock i största möjliga mån strävat mot att förhålla mig neutral i alla lägen och ta ett steg tillbaka som person, samtidigt som visst engagemang från min sida ibland krävts för att driva intervjun vidare. I alla intervjusituationerna har jag i relation till informanten lägre ålder och är student i förhållande till deras professionella status. Sådana faktorer framhåller Denscombe (2009) som något som placerar informanten i en position av ökad trygghet och säkerhet. Intervjuerna hölls på informanternas respektive arbetsplatser vilket också, enligt Denscombe, kan inge trygghet men även bekvämlighet för den intervjuade. Att jag dessutom intervjuade dem om sådant som rör vad de arbetar med dagligen och har mycket kunskap om är en fördel i sammanhanget. Intervjuerna över telefon gjorde att flera av de attribut som påverkar intervjuareffekten förlorade betydelse, samtidigt som den visuella kontakten försvann (Denscombe, 2009).

För att försäkra att materialet är korrekt har en kopia av varje transkribering skickats till informanterna. I efterarbetet har gemensamma nyckelord och teman identifierats, vilka utgjort det empiriska materialet för uppsatsen, ett analysätt som är hämtat från Anne Ryen (2004). Materialet som framkommit under intervjuerna har sedan analyserats med bakgrund av teorierna. I största möjliga mån har resultatet i enighet med Ryens (2004) råd presenterats i ett sammanhang för att återge en korrekt bild av informantens uttryck.

Vidare vill jag uppmärksamma att jag som skriver också påverkas av normer, tidigare erfarenheter, bakgrund och förutfattade meningar som kan styra urval och perspektiv i uppsatsen.

Litteratur och dokument

Litteraturen jag använt mig av är hämtad från både böcker, tidskrifter och internetsidor. För att försöka säkerställa källornas validitet har jag utgått från Denscombes (2009) guide om detta. Stora delar av det skriftliga materialet som använts i studien är publicerat i akademiska tidskrifter och av välkända bokförlag, vilket Denscombe menar ger en viss validitet. Ansedda författare och teorier som är kända inom fältet har ökat förtroendet i urvalsprocessen och så långt det går är alla teorier och resonemang tagna från ursprungskällan. Material som behandlar kommunernas normkritiska arbete är hämtat från kommunernas internetsidor, vilket ger dokumenten en viss auktoritet i sammanhanget. Något annat som tagits i beräkning är hur pass uppdaterade sidorna är och om de verkar objektiva eller vinklade efter åsikter eller ett specifikt syfte.

5. INTERVJUER OM NORMKRITIK I KOMMUNERNA

Här presenteras de fyra informanterna som deltagit i studien följt av en sammanställning av intervjuerna. Avsnittet är indelat i delar som speglar de teman som framkommit vid genomgång av intervjuerna.

Informanterna

- **Leveau**, arbetar med värdegrundsutveckling och normkritik på kommunförbundet Skåne och driver kommunal kunskapsutveckling angående normkritik. Leveau har utvecklat en normkritisk verksamhetsmodell för hela Skåne-regionen.
- **Sturk**, jämställdhets- och personalstrateg i Piteå kommun där hon ”...håller ihop kommunens arbete med jämställdhet både från ett medborgar- och ett medarbetarperspektiv”. Sturk är delaktig i kommunens normkritiska arbete och mångfaldsarbete.
- **Roodro** är planeringssekreterare på stadskontoret i Malmö stad och är bland annat med och driver kommunens anti-diskrimineringsarbete och normkritiska arbete.
- **Jansson** arbetar som planeringsledare på stadsledningskontoret i Göteborgs stad under avdelningen för mänskliga rättigheter, där hennes främsta arbetsområden ligger inom HBTQ och normkritik.

Samtliga intervjuer genomfördes mellan 25e april och 4e maj 2016 och pågick mellan 30 och 45 minuter.

Långsiktighet och punktinsatser - brett och smalt

Jansson i Göteborgs stad menar att det finns ett problem med att kommunens arbete utgått från en alltför snäv syn på vilka människor som bor i kommunen och hur verkligheten ser ut. Jansson anser att det handlar om okunskap: ”...även om man inte medvetet har exkluderat någon, så gör man ju det i praktiken om man inte tänker till”. Göteborgs stad har sedan några år arbetat med den normkritiska kompetensen ”...och trenden är att det blir mer, inte mindre”, säger Jansson.

I Piteå kommun är det normkritiska arbetet förhållandevis nytt. Där försöker kommunen utifrån handlingsplanen att hålla det normkritiska arbetet över hela organisationen, i alla förvaltningar och projekt. ”När vi jobbar med såna här frågor så försöker vi alltid att koppla till det ordinarie styrsystemet och ha mål som följs upp i årsredovisningsdialog. Det ligger inte på sidan om utan är integrerat i det vi ändå gör” säger Sturk. Processen bygger på delprojekt och slutrapporter som stakar vägen för hur kommunen ska gå vidare i framtiden.

Roodro i Malmö stad ser det normkritiska anti-diskrimineringsarbetet som ett stabilt politiskt styrt inslag i kommunens arbete som har varit en uttalad riktning och ett utvecklingsområde sedan 2010 ”...så kan man ju se det som att antidiskriminering är en kärnfråga för kommunen i sitt utövande av allting vi gör”. Däremot ser han att målen ändras utifrån förändringar i politiska visioner. Roodro är noga med urskilja vad som är politikernas initiativ och vad som är tjänstemännens roll. Stadskontoret, där Roodro själv arbetar har som uppgift att se till att de andra förvaltningarna tar del av det normkritiska anti-diskrimineringsarbetet så att det sprids. Men det är också viktigt att hålla ihop arbetet i en riktning, något som Roodro påpekar inte är alldeles lätt i en stor kommun.

Att vända blicken inåt. Normkritisk riktning och förändringsarbete

I Malmö stads (2014) anti-diskrimineringsarbete ligger fokus på tre olika perspektiv, varav två är verksamhetsperspektivet och arbetsgivarperspektivet.

Verksamhetsperspektivet handlar om oss och våra tjänster gentemot Malmöbor och om de kan vara diskrimineringsfria. Och arbetsperspektivet handlar om inåt i organisationen, vi ska inte diskriminera någon inne i Malmö stads egen organisation.

Roodro, 2016

Han menar också att det är viktigt att som individ granska sig själv och vilka normer och värderingar en bär på:

...då tänker jag att det är viktigt att fundera över vilka normer man själv har, då det i sin tur påverkar hur vi behandlar andra människor vilket i sin tur kan göra att vi diskriminerar andra, så tänker jag. Och det är därför jag tycker att det är viktigt att inte bara tänka på alltså när det kommer till diskrimineringstänk gå inåt istället för att gå utåt

Roodro, 2016

Leveau som arbetar med normkritik på regional nivå i Skåne menar liksom Roodro att ett inåtvänt perspektiv är viktigt men att det ofta missförstås och görs på fel sätt:

Jag tycker inte alls om det där uttrycket när man pratar om genusglasögon, då indikerar man på nåt sätt att då har jag på mig dem glasögonen och nu kan jag ta av dem när jag går ut här i fikarummet och kör mina vanliga sexistiska skämt /.../ Nämen vi kan aldrig ta av och på några glasögon där, när man väl har uppfattat vithetsnormen är det svårt att göra en hemsida där det bara är personer med beige hud.

Leveau, 2016

Leveau menar vidare att normkritiskt arbete måste vara kontinuerligt:

Det räcker inte att bara ta fram en plan som blir till en hyllvärmare...det räcker inte att bara ha ett fortbildningstillfälle då du blir nyfrälst i ett dygn. Vi vet att då händer inget på verksamhetsnivå, utan det är träget, tämligen osexigt utvecklingsarbete som bara måste mala på och mala på. Och så måste det bedrivas, därför att vanans makt är enorm!

Leveau, 2016

Leveau ser ett motstånd mot förändringar i verksamheter. Det handlar ofta om att någonting som inte följer normer uppfattas som något dåligt av de som sitter i normposition. Detta är något som normen behöver vara medveten om, menar Leveau. Detta medför att det i förändringsprocesser krävs en uppmärksamhet på att sådant som är nytt eller går mot normen inte måste vara ett dåligt alternativ (ibid).

Likt Leveau, anser Sturk i Piteå att det finns alltför fasta strukturer där normkritik behövs. Sturk problematiserar bland annat att arbetsgrupper i kommuner är alltför homogena och stereotypa. Hon nämner bland annat att det i Piteå finns färre utrikesfödda än någon annanstans i Sverige och få funktionsnedsatta som arbetar i organisationen. Hon fortsätter:

...om vi ska klara kompetensförsörjningen så måste det kunna finnas andra, och hur ser dem ut? Och vad behöver vi göra på våra arbetsplatser? Och handlar det ju om att jobba i en arbetsgrupp och förstå vilka normer som är begränsande, vilka normer finns det hos oss? Vad är det som styr vem som är inkluderad och vem som är exkluderad? Hur begränsar dom rekryteringen och även om vi kanske rekryterar andra, stannar folk kvar eller är det så stereotypisk? Och vi är ju inte där och de är ju det vi tänker öka kunskapen kring det här hos chefer och arbetsgrupper utifrån handlingsplanen, få syn på sitt eget och sen kan jobba med en verksamhetsutveckling som gör att man förändrar sitt eget, inte förändrar dem som kommer in.

Sturk, 2016

Piteå kommun försöker också att få andra arbetsplatser att tänka i banor kring mångfald och normkritik. Enligt kommunens informationsblad "Ett Piteå för alla" (2014:a) lockar kommunen med förutom gemensamt lärande och positiva effekter i verksamheter, också marknadsföring på caféer i staden och en utmärkelse på näringslivsdagen. Sturk motiverar detta med att "...det är alltid lättare att börja med dem som vill och som har en lust och som kan gå på en morot".

I Göteborg vittnar Jansson om att intresset för normkritik ser väldigt olika ut "I vissa fall så är det liksom, 'vadå ska vi va' kritiska mot normer?", så det är väldigt olika, till personer som är jätteinsatta...". Jansson som arbetar med HBTQ-frågor berättar att de just på HBTQ-området är medvetna om normer och intersektionalitet. De har bland annat rekryterat personer med fyra olika kön och fyra olika etniciteter från ett stort åldersspann och enligt Jansson skapat Sveriges enda HBTQ-råd.

Jansson ser positivt på Göteborgs normkritiska utveckling:

Göteborg fick epitetet bögnackarstad i början av 2000-talet och 2014 utsågs Göteborg av RFSL som Sveriges bästa HBTQ-stad faktiskt. Det finns och har funnits en bred och stark politisk vilja. Det handlar ju om att tänka på ett helt nytt sätt. Det är ju krångligare liksom. För det står överallt att vår service ska var likvärdig liksom och då måste ju vi ju liksom ha kunskaper om olikheter. Vi kan inte säga, alla är välkomna en trappa upp! Och sen den som inte kan gå i trappan kommer inte in liksom.

Jansson, 2016

Uppfattningar om normer

Sturk från Piteå kommun uppfattar normer som begränsande och i deras arbete för mångfald i arbetslivet, anser kommunen att normer kring kön, etnicitet och funktionsnedsättning vara de mest begränsande (2014:a).

Leveau vill förklara normer som förgivet taganden, det vanliga och väntade. Förgivet taganden som bildar system som i sin tur exkluderar och inkluderar, ger olika grupper olika mycket makt och privilegier. Däremot menar Leveau att det är viktigt att inte sammanblanda normer med fördomar eller vad som är normalt. Det ger normer en negativ klang, där det onormala är dåligt.

Göteborgs stad beskriver till viss del i motsats till Leveau normer som ”outtalade föreställningar om vad som anses vara det normala. Typiskt för normer är att de sällan namnges, de bara är och som man tar för givet”.

Jansson upplever ständigt normers kraft i samhället:

För många är det ju så självklart att alla människor har olika och att det blir olika konstellationer när man möter olika människor med olika bakgrunder och så. För en del personer är det alldeles självklart och för en del blir det jättekonstigt att det kan finnas något annat än mamma, pappa, barn som är vita i ansiktet liksom /.../ Eller jag brukar ställa frågan hur ser en göteborgare ut? Jag har frågat detta på kanske 105 föreläsningar. Alla gånger säger alla vita goa gubbar. Det är det man ser som göteborgare. Och sen när man kommer på att den goa gubben har en fru hemma och det är fortfarande en vit och då är Göteborg som vilken storstad som helst. Här kommer människor från hela världens hörn och man har alla olika egenskaper. Men föreställningarna sitter så djupt liksom.

Jansson, 2016

Enligt Roodro har Malmö stad inte definierat normer, men när han själv gör det så beskriver han det som ”det vi tar för givet, det vi tar för normalt”. Det märks att normer i sig inte är något som Malmö stad arbetar med så mycket. På frågor om hur normer förhåller sig till hierarkier, vad han tänker kring normföljare och normbrytare, hur normer verkar i planering och vilken betydelse normer har i fråga om vilka som får ta del av samhällets tjänster, vet Roodro inte vad som menas och vad han ska svara. Däremot tycker han att norm som begrepp är neutralt även om det finns bra och dåliga normer. Som bra norm nämner han överenskommelsen om mänskliga rättigheter, dåliga normer gör att människor inte får vara sig själva.

Makt, privilegier, hierarkier - innanförskap och utanförskap

Som tidigare nämnt ser Leveau risker med att vara omedveten om normer, då de bildar system av exkludering och inkludering i och med att vissa grupper ges mer makt och privilegier än andra. Leveau fortsätter:

En konsekvens utav att man omedvetet förhåller sig till normer gör ju att grupper och individer exkluderas vilket försämrar möjligheter att det synliggörs. Men både normföljare och normbrytare /.../ förlorar ju på att normen är smala, men det är ju såhär, det finns inget per automatik dåligt med

normer. Det dåliga blir när vet inte vet om att normer finns /.../ Och i ”vi-et” inkluderar jag då innanförskapet, och innanförskapet är ju då vi som yrkesverksamma, vi som sitter på ett maktutrymme som man får betalt för på nåt sätt /.../. Vet vi inte vilka normer som skapar diskriminering till exempel. Då reproducerar vi vanligtvis normen. Då har vi, när vi ska visa en ny plan på ett nytt bostadsområde, då presenterar man det i en skiss med de här nya snygga bostäderna i det här området. Ut ur porten kommer den beige färgade blonda mamman och pappan med sina två glada barn som är på väg ut. Eller så har vi kostymklädda till synes cis- mannen [Cis-person är någon vars biologiska kön överensstämmer med personens juridiska, sociala och upplevda kön] gående med portfölj. Vi har lagt in det. Det är inte gayparet som kommer ut, eller det är inte en transperson i rullstol som vi har med där. Och det gör ju då att den planen riktar ju då sig till normföljare och normföljarna är många men det är inte alla.

Leveau, 2016

Bild 5. Exempel på visionsbild, Göteborgs stad, 2015

I fråga om normers negativa verkan för människor menar Leveau att det är just exkluderingen och utanförskapet skapat av normer som gör att det skiljer sju år i livstid mellan olika stadsdelar. Ändå, menar Leveau att det inte är de exkluderade vi ska lägga fokus på, utan ”vi:et”, innanförskapet.

I Göteborgs stad har normkritiskt arbete i stort inneburit att normer inom verksamheten och verksamhetens tjänster uppmärksammas som exkluderande. På deras hemsida (2016) beskrivs konsekvenser av normer så här:

Normer kan verka oförargliga, men de styr våra tankar och handlingar. Följden kan bli att de personer som bryter mot normen stängs ute, bortses från eller ignoreras. Då handlar normer om makt och i värsta fall diskriminering.

Göteborgs stad, 2016

Ett exempel som Jansson tar upp är hur arbetet mot våld i nära relationer begränsats till heterosexuella par och främst mäns våld mot kvinnor, vilket exkluderar samkönade par och transpersoner. Jansson menar även att hierarkier mellan människor är en problematik som är viktig att uppmärksamma i planeringsarbetet, när olika rättigheter står emot varandra. Där ser hon behovet av samtal, observans, och kompetens om olikheter och processer. Hierarkier gör att vissa människor lättare kommer till tals än andra.

Ett övergripande tema som återkommer i intervjuerna är hur normer begränsas till kategorier och förutfattade meningar. Jansson beskriver att många människor inte uppfattar och uppmärksammar alla de olikheter och variationer som finns, vilket medför att människor sätts i fack. Det handlar också, enligt Jansson, om stereotyper och representation: ”Det finns ju inte en person som kan bära upp HBTQ-perspektivet eller funktionshinderrörelsen. Det finns ju inte en person, det finns ju så många liksom”. Kategoriseringar skapar också exkludering för dem som inte platsar i någon kategori. Jansson tar upp exemplet transpersoner inom jämställdhet:

För det första är det ju lite problematiskt att den (jämställdheten) både är heteronormativ och tvåkönskodad liksom. Och om man bara delar upp det i kvinna man så har man ju väldigt uttryckligen exkluderat personer som då inte identifierar sig som kvinna eller man.

Jansson, 2016

Även Sturk ser en fara med kategorier även i mångfaldsarbetet som handlar om att inkludera alla: ”Det är så lätt när man räknar upp och lätt att det blir exkluderande men att försöka att inte göra det”.

Kunskap och kompetens om normer

”Piteå kommun som arbetsgivare har att jobba med chefer och ledarskapet och sen att skapa förutsättningar för kompetensutveckling vad gäller medarbetare” säger Sturk från Piteå kommun. Sturk menar att kunskap om vilka som exkluderas eller inte känner sig tilltalade på grund av normer i verksamheten, är nödvändigt för att klara kompetensförsörjningen. Lika viktigt är att skapa kunskap om vilka normer och fördomar som finns i arbetssättet och på arbetsplatsen, på vilket sätt de är begränsande och hur det kan förändras.

Göteborgs stad satsar också på att säkra den normkritiska kompetensen, där genom olika modeller och utbildningsinsatser: ”det finns också ett uppdrag från budgeten 2016 att den normkritiska kompetensen i staden ska öka. Så alla bolag, förvaltningar och stadsdelar ska satsa och har fått i uppdrag att öka sin normkritiska kompetens”, säger Jansson.

I Malmö stad är det, enligt Roodro svårt att detaljstyra utvecklingen men att stadskontoret kan ”möjliggöra att jobba med kunskapshöjning”. Det finns med bakgrund i diskrimineringslagen också tolv utbildningstillfällen varje år som riktar sig till chefer och ledare. I dessa utbildningstillfällen har normkritiska inslag funnits.

Mångfald, olikheter och neutralitet kopplat till normer

Informanterna har uttryckt sina ståndpunkter om normer som begrepp och funktion, men också om normer i relation till andra begrepp som normkritik ofta kopplas samman med. Jansson tycker att det är viktigt att inte försöka ta bort normer eller sträva mot normlöshet:

Nu bygger vi lägenheter för en mamma en pappa och två barn liksom, vad får det för konsekvenser? Ja det finns ju familjer som ser ut så men det finns också familjer som inte ser ut så. Så det är inte att ta bort det utan att nånstans ha med det i planeringen och så va!

Jansson, 2016

Jansson anser att både staden och kommunen ska vara neutral i sig och i sin service. Leveau tycker liksom Jansson att det är viktigt att poängtera att det inte finns några värderingar i varken normer eller normkritik, däremot förgivet taganden. Förgivet taganden finns i nästan allt och även i begreppet mångfald som ofta kopplas till normer och normkritik:

...som jag uppfattar det är förgivet taganden kring mångfald grupper med andra etniska bakgrunder än den svenska, vi skulle också kunna tänka att mångfald handlade om hela spektra, alla normer baserat på diskrimineringsgrunderna. Att använda ord som redan finns att bra, men att förstå att det handlar om mer än etnicitet, och så lägger vi på ett intersektionellt perspektiv på det.

Leveau, 2016

Jansson menar liknande Leveau att mångfald använts som synonym till icke-svensk, men att mångfald egentligen handlar om olikheter: olika funktionaliteter, åldrar, sexuella läggningar, kön etc. För vissa är det självklart och för andra inte, säger hon.

I Malmö stad, menar Roodro att begreppet mångfald inte alls passar in:

Men att en kommun eller i en annan statlig myndighet inte har den drivkraften, drivkraften är ju att vi ska tillgodose människors rättigheter och då blir det liksom inte nödvändigt att prata om mångfald.

Roodro, 2016

I Piteå kommun är mångfaldsbegreppet mycket centralt i deras normkritiska arbete – ”det handlar om att skapa ett Piteå med ökad mångfald, ett Piteå för alla”, säger Sturk i linje med kommunens visioner. Det handlar enligt Sturk om att bli fler medborgare i kommunen genom att ge möjlighet för fler att trivas och känna sig hemma, oavsett bakgrund. I mångfaldsarbetet är alla delar av kommunens verksamhet involverade. Hon beskriver kopplingen mellan mångfald och normkritik såhär:

...det normkritiska arbetet är ju en del av mångfaldsarbetet, det är genomförandeplanen att jobba normkritiskt ute på planen med våra chefer och medarbetare är den delen av mångfaldsarbetet som riktar sin inåt i vår organisation, utifrån handlingsplanen om mångfald. Så det är direkt kopplat till det.

Sturk, 2016

Intersektionalitet och medvetenhet

I Malmö stads utvecklingsplan mot diskriminering från 2014 uppmärksammas intersektionalitet i förhållande till normer:

...diskriminering sker sällan entydigt utifrån en enda diskrimineringsgrund utan ofta mot bakgrund av komplexa mönster av normer och fördomar /.../ Att motverka diskriminering kräver ett normkritiskt och intersektionellt perspektiv som ställer frågor och gör det möjligt att analysera hur olika diskriminerande maktstrukturer samverkar

Malmö stad, 2014

Så här kommenterar Roodro intersektionalitet:

Vi vill väl gärna i allting vi gör se att det hänger ihop. Men sen är det inte alltid upp till oss att se hur allting i kommunen händer heller alltså i utbildningar som vi själva arrangerar kan vi ju påvisa sambanden mellan diskrimineringsgrunderna

Roodro, 2016

Roodro tror att det av olika anledningar finns prioriteringar inom anti-diskrimineringsarbetet. Dessa prioriteringar sker bland annat utifrån intresse: "Om du till exempel skulle fråga människor som jobbar med frågor kring hemlöshet eller äldre så skulle du få olika svar". Så även om kommunen ska arbeta utifrån alla diskrimineringsgrunder så tror Roodro att de prioriteras olika, i olika delar av organisationen beroende på dess inriktning. Något han inte ser så mycket av överlag är frågor kring funktionsnedsättning. Dock har funktionsnedsättning som diskrimineringsgrund sedan 2015 fått större lagstöd genom tillgänglighetstillägget, vilket innebär att större hänsyn till framkomlighet för funktionsnedsatta måste tas vid fysisk planering och byggande (DO, 2015). Hur lätt eller svårt det är att arbeta med frågor har också betydelse, menar Roodro:

Det har varit ganska mycket jämställdhetsintegrering i Malmö stad. De flesta har prioriterat det för att där är det ganska lätt att göra det med jämställdhetsanalyser, könsuppdelningsstatistik. Det finns ett manus för hur man ska göra de sakerna. När det gäller insatser som inriktar sig mot diskrimineringsgrunden etnicitet liksom till exempel så finns det inte dem metoderna i Sverige i alla fall. Du kan inte få ut någon statistik på etnicitet vilket gör det väldigt svårt att veta exakt vad det är man ska göra för att motverka diskriminering, just etnisk segregering vet väldigt lite om idag egentligen. Där tror iaf att det är att varför man inte kommit så långt för att man vet inte vad man ska göra, jag vet inte heller vad man ska göra.

Roodro, 2016

Intersektionalitet är något som Leveau ser som något viktigt i den normkritiska planeringen:

Det är ju att komplicera det, det går inte att göra en insats endast med jämställdhetsintegrering om du samtidigt ska ha ett icke-diskriminerande förhållningssätt /.../ Eller att enbart titta på mångfald ur etnicitet. Olika etniska grupper har olika förutsättningar i systemet, baserat på bland annat kön eller sexualitet. Du behöver hålla åtta perspektiven i huvet samtidigt och det är jättekomplicerat. Jag känner ingen som kan det men det är dit vi behöver sikta. Inte ett perspektiv i taget utan allihopa samtidigt. Det är jätteviktigt.

Leveau, 2016

När man har identifierat vilka normer som finns så är det ju också väldigt lätt att se hur hierarkier är uppbyggda. Sen vilken som är hönan eller ägget det vet inte jag. Men att det är så att heterosexuella cis-män med vit hud och till synes funktionsfullkomliga som passerar som svenska, kristet sekulära, inga religiösa symboler, vit färg på huden, kan innebära ett hipsterskägg, man får inte förväxlas med ett al-Qaida-skägg. Där har du en jättetydlig hierarki som handlar om normer. Hur du följer norm och hur du bryter norm. Och sedan så har vi ju då det intersektionella perspektivet. Du kanske är en vit man men får ändå en viss position i rummet om du rullar in i rullstol. Vilket du kanske inte hade fått som transperson med brun hud. Så det hör ihop. Hierarkier och normer hör oerhört mycket ihop. De är samma sak.

Leveau, 2016

Normkritik som begrepp och metod

Normkritik handlar om att uppmärksamma vi:et, innanförskapet, menar Leveau:

Så för mig har det varit ett helt självklart analytiskt verktyg. Men sen finns det olika sätt att arbeta med normkritik på, men normkritiska analyser vilar mig varmt om hjärtat, och jag tycker att det blir ganska snabbt professionaliserat när man avslöjar vissa normer, det går liksom aldrig att backa.

Leveau, 2016

Liksom i normer ligger det inga värderingar i normkritik som Leveau ser det:

Att en heteronorm finns det betyder inte att det är dåligt att vara heterosexuell eller bra att vara heterosexuell. Det betyder bara att det finns en norm i samhället som synliggör heterosexuella och den normen behöver vi vara medvetna om i vår planering, i våra interventioner, i våra sätt att ta fram blanketter. Det är normkritik.

Leveau, 2016

Roodro ser normkritik som en essentiell metod i allt proaktivt förändringsarbete mot diskriminering. Normkritik skapar förståelse både för en själv och ens omgivning. Men normkritik kan göras på många olika sätt. Eftersom kommunen fått normkritik som uppdrag, berättar Roodro att de tog fram en verktygslåda med metoder för stöd till de andra förvaltningar, för att förstå hur normkritik kan göras. Malmö stad (2014) har utvecklat en målstyrningskedja som går från visioner, till inriktningsmål, vidare till effektmål och indikatorer. Som indikator räknas bland annat hur många verksamheter som arbetar med normkritik.

I Göteborg började normkritik som metod att användas för över tio år sedan, säger Jansson. Utifrån det skapades normblocket, ett normkritiskt verktyg som fortfarande används:

Så att man har ett verktyg så att man stämmer av allting så att man får bort det som är heteronormativt eller tvåkönsodat eller vad det nu kan vara. Och det här blocket är då ett blädderblock och där är det också vad normer är, normkritik, kopplingen till diskrimineringsgrunder, mänskliga rättigheter, konventioner och så. Den skickade ut sen till 1500 arbetsplatser som finns i Göteborg så att alla har den som en utgångspunkt för diskussioner i en arbetsgrupp och så.

Jansson, 2016

Sedan dess har det politiska intresset för normkritik ökat:

Det har ökat, man har börjat ta steg men det återstår väldigt mycket på grund av att normer är seglivade. Och det betyder att man måste tänka på ett nytt sätt och det är svårt. Det handlar om makt. Vem är det som gynnas av att man inte ifrågasätter? Och vem är det som missgynnas? Det är lättare att prata om utanförskapet än att granska innanförskapet liksom. Och det är ju det normkritik handlar om – att granska innanförskapet.

Jansson, 2016

Göteborgs stad (2016) skriver att deras normkritik utgår från diskrimineringsgrunderna. Jansson menar att diskrimineringsgrunderna är en miniminivå i normkritiskt arbete, men att en gärna får göra mer.

Sturk säger angående normkritik att:

...vi (Piteå kommun) tänker normkritik utifrån att titta på normer och värderingar i en process, på våra arbetsplatser. Vi tänker oss att de normer och värderingar begränsar oss i vilka vi kan tänka oss jobba hos oss och vilka som kan tänka sig jobba hos oss. Att jobba med arbetsplatser så att dom ska få se vilka normer och värderingar som finns. Ett förändringsarbete, att göra saker på ett annat sätt.

Sturk, 2016

Medborgares roll

I informanternas funderingar kring normer och normkritik har medborgarnas deltagande och inflytande varit centralt.

I Piteås mångfaldsarbete släpptes medborgarna in tidigt i processen genom ett konsultföretag, Miklo. Medborgares tankar och idéer har legat som bakgrund i utformningen av kommunens normkritiska mångfaldsarbete. Konsultföretaget genomförde samtal om Piteås framtid med 16 blandade fokusgrupper som satts ihop utifrån ålder, funktionsnedsättning, HBTQ, personer med invandrarbakgrund, personer med religiöst engagemang, personer som är engagerade i föreningslivet samt personer som flyttat till Piteå från andra delar av Sverige (Miklo, 2014). Kommunen själv (Piteå kommun, 2014:b) skriver att de vill öka delaktigheten och motverka utanförskap genom att bjuda in alla samhällsgrupper. Delaktighet är viktigt för att tillvarata den kunskap som finns bland medborgare, något som kommunen börjat arbeta på genom ett nystartat samarbete med civilsamhället.

I Malmö stad har medborgare i form av föreningar ingått i en forskningscirkel för att diskutera diskrimineringsfrågor och normkritisk metod, berättar Roodro. På stadskontoret där han arbetar finns flera samarbeten med civilsamhället. Det står i handlingsplanen att det ska finnas, men det är också något Roodro själv tycker är viktigt: ”Det är viktigt för Malmö stad generellt sett och inte bara för det här området utan att vi har den approachen, att vi arbetar med kunskapsallianser”. I revisionen av handlingsplanen fick också alla organisationer komma med input om vad de tyckte var viktigt. I Malmö stads strategiska utvecklingsplan för arbete mot diskriminering från 2014 är medborgarnas roll dock inte särskilt framträdande.

Jansson ser ett behov av normkritik i alla delar av medborgardeltagande: ”Hur söker man upp medborgardialoger i enkäter, hur undersöker man responsen? Vilka är det som inte kommer till tals? Det behövs ju i stort sett i nästan allting kan man ju säga!”. I HBTQ-frågorna har normkritik spelat en stor roll redan i urvalet av vilka som sitter med i stadens HBTQ-råd. Jansson berättar att rekryteringen pågick under två år med samtal och dialog med människor. I den processen var det också viktigt att rekrytera brett utifrån ett intersektionellt perspektiv. Samtidigt får fortfarande andra personer som är intresserade sitta med i vissa möten, ställa frågor och påverka. Även i framtiden planerar kommunen för mer normkritik i verksamheten och i utförandet:

...just nu är vi ju inne i olika typer av processer, där det försöks ta fram en modell där för att säkra normkritisk kompetens. Det är olika stadsdelar som håller på att få fram en modell för detta och också olika utbildningsinsatser. Och sen hela tiden är det ju till exempel att i styrdokument gå in och normkritiskt granska dem, också i medborgardialogen. När staden ställer frågor till medborgarna, vilken medborgare tänker man på och hur får man tag på dem? För att de som kommer är nästan alltid i 50-års-åldern, vita, företrädesvis nästan alltid män, en och annan kvinna liksom så. Och då när man ser detta år efter år efter år så är det ju nånting som skaver. Varför är det inte fler som kommer? Och då får man ju titta över, hur har vi riktat det här? Vilka kanaler går informationen ut liksom? /.../ Du måste ha svenskkskaper, ha möjlighet att kunna läsa och så vidare och så. Och när man börjar titta på detta så kanske man ska behöva gå genom vissa föreningar, sociala medier, man kanske ska ha en annan typ en annan typ av informationer och informationskanaler för att nå ut och sen är det, det här också att ska man ha i formationsmöte på kvällen eller på dan så betyder det att man får olika grupper.

Jansson, 2016

Medborgardialog är också något som Leveau vill uppmärksamma:

...vad menar vi med medborgardialog? Vem är vi:et i att bjuda in? Är det nån som inte, är det övermedborgarna som vi bjuder in till medborgardialog? Och vilka kommer på de här mötena? Hur rekryterar vi fokusgrupper? Och då kan man genom att va normmedveten så kan man hitta rätt shysta sammanhang ...om man befinner sig på andra platser andra arenor än man är van vid att det kanske snarare är så att det är innanförskapet som behöver ut och röra på sig /.../ Alltså att hitta medborgare ur ett normkritiskt perspektiv till exempel. Och sen få de medborgarna att vilja det att vilja dela med sig av, det är ju inte självklart liksom – what’s in it for them?!

Leveau, 2016

Slutligen vill Leveau säga att det finns normkritik utan att just det ordet används: ”...man kan vara normmedveten utan att använda det medelklasspråket. Det handlar om medvetenhet på flera olika nivåer. Dels när man samlar in och vad man gör av det.”

6. ANALYS

I det här avsnittet analyseras intervjudata utifrån teorin som presenterades i teoriavsnittet.

Förändring genom normkritik

Informanterna har liknande uppfattningar av vilken roll normkritik har. De anser alla att normkritik är en metod för förändring, förändring genom att avslöja normer, menar Leveau. Även Sturk ser normkritik som en del i ett förändringsarbete där normer granskas. Roodro menar att det handlar om att skapa förståelse för en själv och ens omgivning och i Göteborgs stad är ifrågasättande av innanförskapets roll normkritikens syfte. Bromseth (2010) menar att normkritikens riktning måste granskas så inte också det normkritiska arbetet verkar förtryckande eller privilegierande, rätt riktning skapas genom förståelse för de befintliga systemens orättvisor. Kommunerna har tagit fram olika sätt att arbeta med normkritik. I Malmö stad (2014) finns det en verktygslåda med metoder för att stödja kommunens förvaltningar i det normkritiska arbetet, samt en målkedja för hur arbetet ska bedrivas. I Göteborg har det så kallade normblocket tagits fram som delats ut till alla arbetsgivare i staden och i Piteå ger kommunen andra arbetsgivare marknadsföring som incitament för att arbeta normkritiskt med fokus på rekrytering.

Piteå kommuns normkritiska mångfaldsarbete utgår alltså från kommunens egna initiativ, samtidigt som Piteå på olika sätt försöker locka andra verksamheter till att bli mer normkritiska. De los Reyes och Mulinari (2005) menar att förändringen måste börja just i de offentliga verksamheterna eftersom det är dem som legitimerar medborgarkategorier samt ojämlika rättigheter och möjligheter för medborgare. Enligt författarna är det välfärden som genom sitt sätt att verka bidrar till att skapa en positivistisk syn på samhället, medborgare och kunskap vilket i sig normaliserar olikheter. Ahmed (2011) håller inte med, hon menar att det är vanor och inte institutionerna som är kärnan till hur samhället formas.

Leveau anser att förändringsarbete ofta är svårt eftersom det finns ett motstånd mot sådant som går emot normen, och att de därför alltför ofta tas emot som något dåligt. Detta resonemang överensstämmer med delar av den litteratur som finns angående normer. Edemo (2010) menar att normkritik genom att ifrågasätta vanor och normer skapar konflikt och förvirring, något som är viktigt att vara uppmärksam på eftersom det ofta resulterar i motstånd till förändring. Både Vintahgen och Zavalía (2014) samt de los Reyes och Mulinari (2005) anser att eftersom normer är så starkt förknippat med vad som är normalt och rätt, upplever normbrytare ofta skam. Att inte följa normen innebär också att gå minste om samhällets möjligheter och privilegium. Detta resulterar i att många människor strävar efter att anpassa sig till normen i olika situationer, något som i allra högsta grad är begränsande och idéhämmande. Taylor (1994) liknar denna normskapade begränsning vid diskriminering.

Enligt Kumaschiro (2002) är det också viktigt att förändringen inte bara sker *för* den andre, utan också *med*, något som Göteborgs stad till viss del gör genom sitt HBTQ-råd. I Piteå kommuns förarbete identifierades många olika samhällsgrupper som fått komma till tals om deras upplevelser och tankar om mångfald och normer. I både Malmö stad och Piteå kommun har en del medborgare funnits med vid utformningen av arbetet, där främst mest handlat om att skapa en bild av läget och behov. Det tyder på att den bilden legat till grund för ett förändringsarbete, men som senare i processerna bara skett för medborgarna, men utan deras vidare inflytande.

Informanterna i Piteå kommun och Malmö stad ser att det är viktigt att skapa kontinuitet i det normkritiska arbetet. I Piteå kommun finns strävan mot att koppla frågorna till resten av kommunarbetet och att ha det ”integrerat i det vi ändå gör”. I Malmö stad ser Roodro normkritiskt arbete mot diskriminering som en kärnfråga och ett stabilt politiskt inslag. Roodro ser ett värde i att idéerna och arbetssättet sprids i hela organisationen samtidigt som det måste vara enhetligt. Göteborgs stad ger bilden av att ha ett splittrat normkritiskt arbete vilket enligt Jansson beror på hur tjänstemän i kommunen ser på normer och värderar normkritik. Ahmed (2011) anser att kontinuitet är otroligt viktigt om det normkritiska arbetet ska ge effekt eftersom normer grundar sig i djupt rotade vanor och föreställningar. Detta är något som Leveau instämmer med. Inga punktinsatser, inga hyllvärmare, inga genusglasögon som kan tas på eller av.

Exkludering och synliggörande av de privilegierade

Att normföljare privilegieras på olika sätt är något som informanterna och flera av författarna i det teoretiska avsnittet är eniga om. Både Kumashiro (2002) och hans efterföljare Bromseth (2010) och Edemo (2010) menar att de personer som följer normen belönas med samhällets service och möjligheter, som den andre inte får ta del av på samma villkor. De los Reyes och Mulinari (2005) menar att intersektionella grupper osynliggörs och andrafieras av de som i hegemonin har en privilegierad position. Ahmed (2011) lyfter till exempel fram den vita normen som en privilegierad aktör och pusselbit i maktstrukturer. I litteraturen framställs förutom vita, även män och svensk medelklass som exempel på privilegierade. Informanterna uppmärksammar dessutom människor som har full funktionsförmåga, förstår svenska, lever i en heterosexuell familjestruktur etc.

Roodro anser att ens egna normer påverkar hur vi behandlar andra människor vilket stämmer överens med Kumaschiros (2002) teori om ”den andre”, att andrafiera och att makt måste förstås utifrån oss själva och de maktstrukturer som upprätthåller orättvisor. Även Leveau och Sturk anser att förändringsarbetet måste ske inåt, i Piteå riktas arbetet mot chefer. Både Kumaschiro (2002) och Bromseth (2010) menar att det krävs förståelse för vart förtrycket kommer från och vilken riktning det går i för sedan att veta mot vem och vad det normkritiska arbetet ska rikta in sig på. Det finns dock, enligt Edemo (2010), ett värde i att också rikta blicken mot den andre, för att skapa

förståelse och kunskap. Detta är något som Leveau håller med om, samtidigt som Leveau menar att synliggörande ofta försvåras genom exkludering och osynliggörande. Det senare stämmer överens med de los Reyes och Mulinaris (2005) resonemang kring de privilegierade "vi:ets" förtryck av intersektionella grupper, där resultatet uttrycks i osynliggörande eller en exponerad uppdelning mellan vi och dem. Detta lägger även Ahmed (2011) stor vikt vid, men menar att det som främst bör synliggöras är makten och de privilegierade, alltså det som upprätthåller de förtryckande strukturerna. Samtidigt ser hon risker med att ge mer utrymme åt dem som redan har det.

Även om informanterna uppmärksammar innanförskapet och vilka som ryms inom normens väggar, läggs lite fokus på att förklara varför vissa genom normsystem och makt har privilegierade positioner. Kommunerna inriktar sig mest på vad normer gör för dem som står utanför och exkluderas. Sturk uppfattar normer som begränsande och Göteborgs stad skriver de visserligen att det handlar om makt, men annars ligger största fokus, även där, på dem som exkluderas. I Malmö stad är Roodro dåligt insatt i hur de personerna påverkas av normstrukturer och menar att han inte reflekterat över hur normer kopplas till hierarkier mellan normföljare och normbrytare. Leveau anser att exkludering och utanförskap skapar segregering. Göteborgs stad har genom sitt normkritiska arbete uppmärksammat kommunens verksamhet och tjänster som exkluderande. Likaså Piteå kommun ser exkludering och avsaknad av mångfald som en konsekvens av normer. Men ingen av dem tar riktigt steget att förklara vad i normer som exkluderar, hur normer opererar i maktstrukturer och hos innanförskapet.

Familjenormen är ett exempel på en norm som har stor påverkan på bland annat planering för bostadsbyggande, en norm som både Young (1997), Jansson och Leveau uppmärksammar som ett problem. Young menar att de familjer som avviker från normen riskerar att inte få samma möjligheter som andra. Inom samhällsbyggande ser också Leveau ett problem med detta och menar att problemet syns tydligt i visionsbilder där normen nästan alltid är det enda som syns. Detta överensstämmer med Youngs (1997) diskussion om att synen på medborgare utgår från en specifik bild av hur människan är och bör vara, vilket innebär att alla som på olika sätt inte är så, avviker från normen och andrafieras. Jansson ser också problemet med att detta inte uppmärksammas men understryker att det inte handlar om att sträva mot normlöshet, utan snarare att presentera hela bilden, i det här fallet alla olika familjekonstellationer.

Om medborgarinkludering och intersektionalitet

Jansson i Göteborgs stad anser att det finns brister i hur kommunen når ut till medborgare, "genom vilka kanaler?". Att stor del av kommunens information som går ut förutsätter att mottagaren kan läsa och förstår svenska. Det är ett tydligt exempel på så kallad deliberate democracy, där Young (2000) menar att makthavare medvetet och omedvetet håller fast vid sin exklusiva

maktposition genom sitt kulturella kapital och sin retorik. Den debatt som är tänkt att inkludera alla förs på ett sätt som istället exkluderar människor. Jansson menar, i likhet med Young, att det finns hierarkier som gör att vissa människor lättare kommer till tals än andra. Detta anser de borde uppmärksammas mer, och dessutom behövs mer kompetens om olikheter och hur dessa hanteras. I det här sammanhanget är det intressant att också nämna Youngs (1997) idé om kommunikativ demokrati som lägger större tyngd vid att låta olikheter och olika intressen vara utgångspunkten och utifrån olikheterna hitta gemensamma mål.

I Piteå kommun har många typer av medborgare genom samtal i blandade fokusgrupper fått inflytande i förarbetet. I förarbetet och i vissa delar av senare arbete har utgångspunkten varit diskrimineringsgrunderna som kompletterats av fler kategorier. I andra delar av arbetet har kommunen begränsat sig till tre grunder, som anser vara viktigast och mest begränsande. Detta relaterar till Lyckes (2003) resonemang om intersektionalitet där hon jämför jämställhetsfeminism och mångfaldsfeminism. Lycke (2003) menar att det är viktigt att kvinnor och feminism sätts i sin verkliga kontext som är mycket mer komplex än bara en eller alla diskrimineringsgrunderna. Samtidigt tror hon att det på grund av ohanterlighet är omöjligt att ha ett alltför brett intersektionellt perspektiv. Hennes poäng är att varje situation kräver sitt eget urval av kategorier. Detta är något som Piteå kommun har gjort genom att anpassa insatserna. Malmö stad har inte uttryckt ett sådant medvetet arbetssätt, men i Göteborgs stad berättar Jansson om projekt som gått utanför diskrimineringsgrunderna. Självt tycker Jansson att diskrimineringsgrunderna är ett minimum för normkritiskt och intersektionellt arbete.

Intersektionalitet är essentiellt för att förstå och uppmärksamma samhället, dess processer och strukturer. Synsättet är, enligt de los Reyes och Mulinari (2005), ett viktigt perspektiv att ha med i normkritiskt arbete. Göteborgs stads rekrytering av medborgare till HBTQ-rådet utgick från ett medvetet intersektionellt perspektiv. Där finns nu personer som representerar olika kön, etniciteter och åldrar. Intersektionalitet är också något som Malmö stad (2014) poängterar på sin hemsida som viktigt både för att analysera och förändra diskriminerande strukturer. Även Leveau anser att intersektionalitet är en förutsättning för att visa hela bilden och för att motverka diskriminering.

Möjlig eller omöjlig neutralitet?

Informanterna väljer att svara lite olika på frågan om vad normer är och vad normer gör, men flera av dem sätter begreppet i relation till det normala. Leveau anser att normer inte bör sammankopplas med vad som är normalt eftersom det ger normer positiva och/eller negativt värden. I Göteborgs stad likställs normer vid föreställningar om vad som är det normala och även Roodro i Malmö menar att normer är ”det vi tar för normalt”. Denna bild av normer överensstämmer på individplan med hur Fahlgren, Johansson och Mulinari (2011) diskuterar normer utifrån ett neoliberalt individperspektiv, där individen själv har makten att välja att vara normal eller ej. Detta går i

linje med Taylors (1994) diskussion om att individens identitet formas utifrån vad som är rätt och fel för denne även om han understryker att andra faktorer är viktiga i processen. Queer-teorin med Butler i spetsen menar att den största risken är att individer blir ofrivilligt fångna i kategorier. De menar att det är upp till varje person att bestämma över sin identitet och därför måste också kategorier kunna förändras. Enligt de los Reyes och Mulinari (2005) är tanken om det normala en del i skapandet och upprätthållandet av en hegemoni som i sin tur återskapar det som anses vara normalt. Jansson anser att kommunen bör vara neutral i sig och sin service och Roodro ser begreppet normer som något neutralt. Men uppsatsens teoretiska ramverk visar att detta är en omöjlighet. Taylor (1994) menar bland annat att det beror på den kulturella hegemonin som finns och styr i samhället och den kunskap som bygger normer.

Vetenskaplighet och objektivitet är något som Foucault (2002) menar privilegieras i det offentliga rummet. Att frågor måste kunna förstås, objektifieras och förklaras utifrån den legitima kunskapen för att få erkännande. De los Reyes och Mulinari (2005) menar att rådande hegemoni belönar mätbarhet, jämförbarhet, sådant som är konkret och kan utvärderas. Roodro vittnar om att vissa frågor får större utrymme i Malmö stads arbete eftersom de är lätta att arbeta med. Han berättar hur jämställdhetsintegrering är prioriterat eftersom det ”finns ett manus”: jämställdhetsanalyser och könsuppdelningsstatistik, som gör att sådana frågor prioriteras. Foucault (2002) menar att sådant som inte överensstämmer med den rätta kunskapen, det som inte kan kvantifieras eller objektifieras utestängs från den offentliga debatten. Roodro anser att etnicitet är en sådan fråga eftersom det i Sverige varken finns metoder eller statistik inom ämnet och alltför lite kunskap om etnicitet. Därför tror Roodro att det är svårt att veta vad man ska göra för att motverka etnisk diskriminering och segregering och att kommunen på grund av just det inte kommit så långt i frågan. Roodros observation går dock emot den uppmärksamhet etnicitet får i och men begreppet mångfald. Enligt både Jansson och Leveau finns det förgivet taganden om att mångfald bara handlar om etnisk mångfald, när det egentligen handlar om mångfald utifrån alla diskrimineringsgrunder. I Piteå kommun där mångfaldsbegreppet är centralt, är etnicitet en viktig fråga, men också kön och funktionsnedsättning läggs i definitionen.

Representation på ont och gott. Att förenkla en komplex värld och förvänta en allmänhet.

Trots olika mål är alla kommunerna i studien enliga om att det krävs mer kunskap och kompetens om normer. Piteå kommun uttrycker kunskaphöjning som ett led till att förändra normer. Vinthagen och Zavalia (2014) menar att det är viktigt att ifrågasätta alla slags normer, däribland även kunskap och kompetens. Det relaterar till Piteå kommuns arbete där de genom att öka den normkritiska kompetensen hoppas öka mångfalden inom arbetsstyrkan, där de behöver mer kompetens.

Rekrytering av personal till verksamheter och rekrytering av medborgare till medborgardialoger är ett återkommande tema både i litteratur och intervjudata. I Piteå problematiseras arbetsplatserna som alltför homogena och exkluderande, där visionen är mångfald. För att uppnå mångfald krävs att kommunen och arbetsplatserna först och främst granskar sin egen verksamhet, vilka normer som finns där och hur det styr vilka personer som exkluderas och inkluderas. Ahmed (2011) menar att vanor är ett viktigt inslag i hur normer återskapas, något som också gäller rekrytering. Människor rekryteras oftast utifrån hur organisationen redan ser ut och vilka människor som redan arbetar där. Vinthagen och Zavalía (2014) ser medveten rekrytering av människor som något positivt, där ökad mångfald kan leda till ökad kompetens, ge bättre representation och öka normkritiken både externt och internt. Även Nyström och Tonell (2012) ser mångfaldsrekrytering som en tillgång. Dels för att skapa kunskap, men också för att stärka kopplingen till samhället. Ahmed (2011) ser dock stora risker med mångfaldsrekrytering eftersom det tenderar att sätta vissa personer i en position där de förväntas spela en viss roll och bidra med sådant som andra människor antar att de har kunskap om. Nyström och Tonell menar till exempel att rekrytering av kvinnor kan skapa bättre insyn i vardagslivet, vilket innebär att det finns en förväntan om att kvinnor är mer insatta i vardagslivet än män. I det sammanhanget menar Ahmed (2011) att det är otroligt viktigt att synliggöra de normer och vanor som finns. Flera informanter som deltagit i studien uttrycker sig liknande. Jansson berättar om den stereotypa bild som finns av göteborgare, i Piteå finns vanor som gör arbetsplatser homogena, även Leveau pratar om vanans makt.

Edemo (2010) problematiserar liksom Ahmed (2011) situationer då få människor förväntas representera en större grupp även om också denna typ av medborgardeltagande är viktig. Ett exempel på representation i kommunen är HBTQ-rådet i Göteborg. I Malmö stad (2014) har medborgare istället kommit till tals genom föreningar som driver olika intressen, men även där finns risken att olikheter skalas bort, menar de los Reyes och Mulinari (2005). I Göteborg ses HBTQ-rådet som ett lyckat sätt att få in medborgare från olika delar av HBTQ communityt. Samtidigt ser Jansson ett problem med representation, som hon tror ofta resulterar i att människor placeras i så kallade fack. Hon tror att det är viktigt att kunna se de olikheter som finns. Detta går i linje med de los Reyes och Mulinari (2005) intersektionella synsätt. De menar att samhället förmedlar en alltför förenklad bild av verkligheten som ofta presenteras i binära motsatser, när det egentligen finns betydligt fler variationer, hierarkier och undergrupper som osynliggörs. Kategorier är således ett led i maktutövande. Detta relaterar även till Taylors (1994) resonemang om erkännande av olikheter och att inte tvinga in människor i enhetliga former för att förenkla verkligheten.

Young (1997) menar att offentliga strategier bygger på förutfattade meningar om samhället och dess medborgare. Felaktiga och alltför endimensionella antagande ligger till grund för den offentliga verksamhetens prioriteringar och handlande. Leveau menar liksom Young att det finns många förgivet taganden, vilka beslutsfattare utgår från. I planeringens medborgardialoger ser både Leveau och Jansson stora brister i den bilden av medborgare som kommuner verkar utgå från. Jansson vittnar om att det finns en skev bild av vilka medborgarna är och att det finns en utbredd uppfattning om att

Göteborgare är ”vita goa gubbar”, vilket Jansson anser inte stämmer överens med verklighetens diversifierade Göteborg. Leveau menar att det är viktigt att redan från början finna medborgare ur ett normkritiskt perspektiv för att bredda dialogen, bland annat eftersom dessa medborgare till stor del lägger grunden för vilka som senare finns i åtanke vid planering. Jansson anser att det krävs en större medvetenhet och mer tanke kring vem man tänker sig är medborgare för att veta hur de ska hittas. Jansson ser att medborgardialoger oftast är riktat till de som tros vara allmänheten. Människor som läser tidningen, som arbetar dagtid, som förstår svenska, kan gå i trappan och så vidare. De som inte gör det, går emot normen och utesluts till stor del från att delta i den offentliga planeringen.

I ett icke-diskriminerande samhälle finns tanken om att alla människor har samma värde. Lika viktigt menar Taylor (1994) är också erkännande och lika erkännande. Risken är att *lika* erkännande blandas ihop med *samma* erkännande och att erkännandet därmed baseras utifrån en homogen och allmän bild av medborgarna som speglar en hegemonisk kultur. En uppfattning som inte är representativ för alla medborgare och därmed är exkluderande. Taylor förespråkar (1994) erkännande av olikheter. Jansson anser att kunskap om olikheter är nyckeln till likvärdig service och påpekar att det råder brist på just den kunskapen idag, vilket gör att människor placeras i fack. Butler (2006) och Queer-teorin uppmärksammar att dolda normer riskerar att fångsla människor i kategorier som de inte känner sig bekväma i. Jansson som främst är inriktad på HBTQ-frågor ser ett stort problem med begränsande köns kategorier och att fokus allt som oftast i jämställdhetsdebatten handlar om kvinnor och män. För de personer som inte identifierar sig med något av dessa kön blir begränsningen ett faktum, vilken kan resultera i ofrivillig inkludering eller total exkludering. Leveau menar att både innanförskapet och utanförskapet är förlorare när normer inte uppmärksammas. Vi:et förlorar på att de hålls inom smala normer där riskerna med att gå utanför är för stora, vilket begränsar människor och håller människor i låsta kategorier.

7. SLUTSATSER

Denna del av uppsatsen syftar till att besvara studiens två frågeställningar och kommer även att blicka framåt.

Hur förhåller sig Piteå kommun, Malmö stad och Göteborgs stad till normer om medborgare i planeringsarbetet?

Kommunerna har varierande syn på vad normer är, men liknar bland annat normer vid vad som är normalt, vilket kan vara problematiskt. Att låta normer förhålla sig till det normala skulle kunna förstärka synen på vad som är rätt och fel i och tillge normer ett värde. Delar av materialet pekar på att det normkritiska arbetet istället bör sträva mot neutralitet. Det är något som enligt det teoretiska resonemanget är en omöjlighet, men som skulle kunna forma ett sundare förhållningssätt till normer i motsatts till att relatera till vad som är normalt och inte.

Studien klargör också att normer är tätt sammanbundna med hierarkier som tillger människor olika möjligheter att ta del av samhällets, mer specifikt kommunernas service. Till de privilegierade hör de som följer normen. Normen kan se olika ut i olika situationer men några faktorer som läggs fram av informanterna är funktionsnedsättning, språkkunskap, sexualitet och familjestruktur, vilka kan kopplas till diskrimineringsgrunderna. Resultatet visar på en enighet kring att det är just privilegierade, innanförskapet, ”vi-et” som främst måste granskas och förändras för att bryta normbarriärer och orättvisor. Flera författare menar att förtryck, osynliggörande och exkludering bottnar i just innanförskapets hegemoni och makt. Göteborg och Piteå nämner exkludering, segregering och avsaknad av mångfald som konsekvenser av normer i planeringen. Materialet från Malmö stad tyder på att normer och normers inverkan inte där är ett utforskat område.

Ett övergripande problem som framkommit i studien är att en alltför stor del av kommunernas arbete och beslut baseras på normer. Materialet vittnar om att planering hittills utgått från gemensamma nämnare där medborgare ses som en enad grupp, allmänheten. Vanor har en betydande roll i återskapandet av normer och det är vanemönster i form av normer som tvingar in och begränsar eller exkluderar och utestänger. Ett lose-lose scenario för både inkluderade och exkluderade, menar Leveau. Dessa vanor måste synliggöras för att kunna förändras. Lösningen ligger i ett breddat perspektiv, att se olikheter och agera utifrån dessa, menar informanterna. Ett sätt som uttrycks som svårt och komplicerat men nödvändigt för att undgå negativa konsekvenser.

Hur ser kommunerna på normkritik som metod? Vilka perspektiv, syften och problem läggs fram?

Normkritik är enligt tjänstemännen en metod för förändring och förståelse av normer och strukturer, främst inåt men även utåt. Samtidigt uttrycks att normkritiska förändringsprocesser är svåra eftersom de innebär att gå från eller emot normer, något som kan vara både svårt och obehagligt för individen.

I Youngs (1997) mening är välfärdens beslutsfattare en stor del av innanförskapet och makteliten, vilket gör kommunernas roll central. Samtidigt visar materialet på splittrade insatser inom kommunerna, trots att kommunerna anser sig sträva mot kontinuitet, enhetlighet och långsiktighet i sina normkritiska arbeten. Att det i praktiken faller skulle kunna bero på okunskap och lågt intresse, men även kommunernas storlek kan ha betydelse. Informanten från Malmö stad vittnar även om att vissa frågor får mer utrymme än andra, vilket kan förklaras utifrån teorier om kunskap och makt. Den kunskap som räknas och styr debatten är färgad av rådande hegemoni. Piteå kommuns fokus på vissa diskrimineringsgrunder kan vara ett resultat av detta. Samtidigt uttrycks att kommunerna behöver mer kunskap - kunskap om normer, något som går i linje med normkritikens granskande och synliggörande.

Medborgardeltagande som det ser ut idag är problematiskt ur ett normkritiskt perspektiv. Till att börja med anses medborgarnas inflytande vara alltför litet och borde vara en del av hela planeringsprocessen, istället för i delar, som det ser ut i kommunerna idag. Dessutom kritiseras urvalsprocesserna av både informanter och författare för att vara exkluderande och resultera i att bara vissa grupper kommer till tals. Samtidigt sätts press på delaktiga medborgare att representera något, vilket i sig begränsar. Detta är bland annat intressant med tanke på Piteå kommuns rekryteringsvision och mångfaldsmål. Normkritisk rekrytering uppmuntras av flera författare som menar att det är ett viktigt steg för ökad mångfald, kompetens och kunskap men även viss kritik läggs fram. Informanterna uttrycker ett behov av ökad normkritik i hela processen. Young (1997) förespråkar att utgå från olikheter istället för att från början försöka finna det allmänna. Att frångå förenklade, exkluderande och föråldrade synsätt och hitta nya vägar att nå ut till medborgare. Taylor (1994) betonar kunskap och erkännande av olikheter.

Det intersektionella perspektivet beskrivs som viktigt för normkritiken, både för att förändra och analysera förtryckande strukturer. Det relaterar till resonemang om att uppmärksamma olikheter, se verkligheten och inte kategorisera och begränsa. Ändå begränsas vanligen intersektionaliteten till diskrimineringsgrunderna. Men både Göteborgs stad och Piteå kommun har valt att i vissa fall medvetet frångå den klassiska indelningen. Lycke (2003) menar att det är viktigt för att behålla det intersektionella perspektivet men också för att göra normkritiken genomförbar och relevant utifrån behov och syfte. Ur ett långsiktigt perspektiv, som kommunerna anser sig tillämpa, kan detta bli en målkonflikt.

Att uppmärksamma normer i framtida studier

Än saknas mycket forskning om normer och normkritik inom det kulturgeografiska fältet trots att normkritik som metod ser ut att bli allt vanligare i Sveriges kommuner. Normkritiken har på senare tid fått ett uppsving genom Vinnovas (2015) utlysning, ändå återstår många kunskapsluckor att fylla. Denna studie bygger på ord från kommunernas tjänstemän, men intressant vore även att studera medborgares uppfattningar av exkluderande normer genom planering, både kvalitativt och kvantitativt. Vilken effekt har till exempel de studerade kommunernas normkritik haft i städerna? Kommunerna som undersökts arbetar redan uttalat med att uppmärksamma normer, därför vore det intressant att undersöka kommuner, eller för den del andra planeringsaktörer, som ännu inte arbetar normkritiskt. Ett kvantitativt sätt att göra en bredare studie med fler kommuner kunde vara genom kartläggning av om, hur, i vilka delar av verksamheten, med vilka medel etc. som normkritik finns med i planeringsarbetet. Intressant för studien hade också varit att analysera kommunernas offentliga dokument ur ett normkritiskt perspektiv genom till exempel bild- och textanalys.

8. REFERENSER

- Ahmed, Sara (2011) *Vithetens hegemoni*. Hägersten: Tankekraft förlag.
- Bromseth, Janne (2010). Förändringsstrategier och problemförståelser: från utbildning om den Andra till queer pedagogik. I: Janne Bromseth & Frida Darj (red.) *Normkritisk pedagogik: makt, lärande och strategier för förändring: 27-54*. Uppsala: Universitetstryckeriet.
- Butler, Judith (2006) *Genus Ogjort*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- De los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005). *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- Denscombe, Martyn (2009). *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Diskrimineringsombudsmannen, DO (2011). *Vägar till rättigheter – en inspirationsbok i lokalt antidiskrimineringsarbete*. Ödeshöd: Danagårds Grafiska.
- Diskrimineringsombudsmannen, DO (2015). *Bristande tillgänglighet är en ny form av diskriminering* [online]: <http://www.do.se/om-do/pressrum/aktuellt/aktuellt-under-2015/lagandring-tillganglighet/>
Hämtad: 2016-05-17.
- Edemo, Gunilla (2010). Att bota en fördom eller undersöka en föreställning – om systembevarande och systemförändrande demokratiarbete. I Janne Bromseth & Frida Darj (red.), *Normkritisk pedagogik: makt, lärande och strategier för förändring: 85-116*. Uppsala: Universitetstryckeriet.
- Fahlgren Siv, Johansson Anders & Mulinari Diana (2011). Introduction: Challenging normalization in a Neoliberal Welfare State. I Fahlgren Siv, Johansson Anders & Mulinari Diana (red.), *Normalization and Outsiderhood: Feminist Readings of a Neoliberal Welfare State*, Hilversum: Bentham Science.
- Foucault, Michel. (2002) *Sexualitetens Historia. Band I: Viljan att veta*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Gramsci, Antonio (1992). *Prison Notebooks*. New York: Columbia University Press.
- Göteborgs stad (2016). *Normkritik* [online]: http://goteborg.se/wps/portal/invanare/kommun-o-politik/hallbar-stad-oppen-for-varlden/manskliga-rattigheter/manskliga-rattigheter-i-goteborgsstad/normkritik!/ut/p/z1/hY5BDolwFAXP4gX6fwVpuywkRo3RsFCgG1NMrU2gNUBswunFAXjfbjKzeKCgBuX121k9ueB1t3CjstuFYslzKvF8FYiySE_lkRYJbtZO_QvUovHHJMIBIGt7Eu89QcJoSrmgyJGJjCUMqhyaedf5bf19In2bcAtqMA8zmlE8wzhBHWmKngTbGTIaePX1vB_l6gOxrz4H/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/ Hämtad: 2016-04-17.
- Kumashiro, Kevin (2002). *Troubling education – Queer Activism and Anti-oppressive Pedagogy*. London: Routledge Farmer.
- Lycke, Nina (2003). *Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen*. I: kvinnovetenskaplig tidskrift, 1:47-57.

- Malmö stad (2014). *Varför diskriminera när man kan låta bli? Strategisk utvecklingsplan för arbetet mot diskriminering i Malmö stad* [online]: <http://malmo.se/download/18.1388f79a149845ce3b91411b/1416319434150/Strategisk+utvecklingsplan+f%C3%B6r+arbete+mot+diskriminering.pdf>. Hämtad: 2016-04-25.
- Miklo (2014). *Ett Piteå för alla – med ökad mångfald: En undersökning baserad på medborgardialog om vägen dit* [online]: http://www.miklo.se/rapporter/Miklo_EttPiteaForAlla-MedOkadMangfald_Rapport_WEB.PDF. Hämtad: 2016-05-25.
- Nyström, Jan & Tonell, Lennart (2012). *Planeringens grunder: En översikt*. Lund: Studentlitteratur.
- Piteå kommun (2014:a). *Ett Piteå för alla – med ökad mångfald* [online]: <https://www.pitea.se/Invanare/Kommun-politik/Samhallsutveckling/Hallbar-utveckling---Mangfald/ett-pitea-for-alla/> Hämtad: 2016-05-17.
- Piteå kommun (2014:b). *Handlingsplan för ett Piteå för alla med ökad mångfald*. <https://www.pitea.se/contentassets/17fcd469a4c445eb7d0e17017495b35/handlingsplan-for-ett-pitea-for-alla---med-okad-mangfald.pdf> [online]: Hämtad: 2016-05-25.
- Ryen, Anne (2004). *Kvalitativ intervju: Från vetenskapsteori till fältstudier*. Stockholm: Liber.
- Taylor, Charles (1994). *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Vinnova (2016). *Normkritisk innovation* [online]: <http://www.vinnova.se/sv/Resultat/Projekt/Effekta/2009-02191/Norm-Alla/>. Hämtad: 2016 – 04-26.
- Vinthagen, Rebecca & Zavalía, Lina (2014). *Normkreativ*. Stockholm: Premiss Förlag.
- Young, Iris Marion (1997). *Intersecting Voices: Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*. Princeton: Princeton University press.

BILAGA: INTERVJUGUIDE

Intervjuerna inleds med introducerande samtal om intervjuens syfte och utgångspunkt följt av genomgång av upplägget samt konfidentialitet.

Inledande frågor om informanten, kommunen och det normkritiska arbetet:

- Berätta lite kort om vad du vanligtvis arbetar med på kommunen och vilken roll du har i kommunens normkritiska arbete.
- Berätta lite om arbetet:
 - Hur började det? På vilka initiativ?
 - Vilka är de övergripande målen?

Normer:

- Hur definierar du normer?
- Vad gör normer?
 - Finns det fördelar/nackdelar, positiva och negativa sidor med normer?
 - Vilken roll spelar normer för vad som vi tänker är främmande och bekant?
- Hur tänker du att normer förhåller sig till hierarkier (Både i samhället och inom organisationer)?
- Hör normer ihop med diskriminering? Hur?

Normkritik:

- Hur skulle du definiera normkritik?
- Vad finns det för risker med att inte uppmärksamma normer?
- Varför är normkritik viktigt i samhällsplanering?
- Har du några exempel på hur normkritik inom planering kan uppnås? Metoder/ Modeller?
- Vem planeras det för idag? Missas någon?
 - I så fall: vilka personer/grupper missas när normer får styra och vad gör det med dem?
- Vilken roll har medborgarna i kommunens arbete?
- I planering med medborgare, vilken roll har normer och normkritik då?
- Mångfald – vad är det? Hör normkritik och mångfald ihop?

Diskrimineringsgrunder och intersektionalitet:

- Hur kopplar ni ert arbete till diskriminering och diskrimineringsgrunderna?
- Finns det med ett intersektionellt perspektiv i arbetet? Utveckla!
- Finns det någon risk med att utgå från kategorier?